

Við hæfi barna?

Um viðtökur og gagnrýni á Gæsa húðar-bækur

R. L. Stine og Helga Jónssonar

Óhugnaður og hryllingur hafa löngum verið vinsælt viðfangsefni barnabókmennta. Ekki þarf að leita langt í ævintýrum og þjóðsögum til að finna frá-sagnir af ógurlegum skrímslum, hættulegum mannætum og illgjörnum stjúpum en samt hafa sögurnar trúlega verið fegraðar og ritskoðaðar gegnum tíðina svo þær henti betur ungum lesendum. Óhugnaðurinn skín líka af viðvörunarsögum og -kvæðum sem lengi hafa verið notuð til að síða börn og kenna þeim að halda sig á mottunni.¹ Þá leynist hryllingurinn einnig í ýmsum klassískum barnabókmenntum eins og til dæmis í múmínálfasögum Tove Jansson, *Lísu í Undralandi* eftir Lewis Carroll og *Pétri þan* eftir James Matthew Barrie.² Þær eru þó ólíkar þjóðsögum og ævintýrum að því leyti að markmið þeirra er fremur að skemmta lesendum sínum, ýfa upp ímyndunarafl þeirra og þjálf þá í því að takast á við ótta í öruggum aðstæðum í stað þess að nota hryllinginn til að boða hvernig þeim beri að haga sér. Það merkir þó ekki að lesendur klassísku sagnanna geti ekki lært ýmislegt af þeim til dæmis um mannlegt eðli og mikilvægi þess að treysta á

¹ Sjá til dæmis greinar Dagnýjar Kristjánsdóttur, „Blóðug fortíð... Um uppeldisstefnu og ævintýri“, *Börn og menning* 2/2001, bls. 26–33 og „Latibær er skyndibít“, *Tímarit Máls og menningar* 4/2006, bls. 5–23. Í fyrrnefndu greininni minnst Dagný sérstaklega á að gömlu alþýðuævintýrin sem í dag eru talin ætluð börnum hafi alls ekki verið það í upphafi enda bjóði þau „upp á herfileg brot á viðteknum reglum, [...] hampi bragðvísi og óðheidarleika og [...] segi óhikað frá morðum og mannáti.“ Sbr. „Blóðug fortíð... Um uppeldisstefnu og ævintýri“, bls. 27.

² Þess ber að geta að í greininni „Kóralína og mæður hennar“ fjallar Dagný Kristjánsdóttir um hrollvekjur og gotneskar sögur fyrir börn en hún beinir einkum sjónum sínum að gotnesku sögunni *Kóralína* eftir Neil Gaiman. Sjá Dagný Kristjánsdóttir, „Kóralína og mæður hennar. Um vandkvæði þess að skipta um móður í *Kóralínu* eftir Neil Gaiman“, *Ritid* 1/2021, bls. 81–102.

sjálfan sig.³ Slík viðleitni; að skemmta og fræða; hefur síðan orðið enn frekar ofan á síðustu áratugi eða frá lokum tuttugustu aldar þegar byrjað var að markaðssetja hrylling sérstaklega fyrir börn og ungmenni og gefa út í stórum stíl hrollvekjur og gotneskar sögur ætlaðar þeim.⁴ Meðal vinsælla bókaflokka sem komu út á þessum tíma má nefna *Goosebumps*-sögur (1992–1997) R. L. Stine og *Úr flokki hrakfalla* (1999–2006) eftir Lemony Snicket auk þess sem greina má gotnesk ein-kenni í fantasíum J. K. Rowling um galdratrákinn Harry Potter og vini hans (1997–2007). Þá eru *Ljósaskipta*-sögurnar (2005–2020) eftir Stephenie Meyer og *Hungurleika*-bækurnar (2008–2010) eftir Suzanne Collins einnig gott dæmi um seinni tíma bókmenntir af þessu tagi.⁵ Í íslensku samhengi má síðan minnst *Gesahúðar*-bóka (1997–2014) Helga Jónssonar og *Rökkurhæða*-sagna (2011–2015) Birgittu Elínar Hassell og Mörtu Hlínar Magnúsdóttur að ógleymdum hrollvekjum *Börnin í Húmdölum* (2004) eftir Jökul Valsson og *Þín eigin hrollvekja* (2016), *Hryllilega stuttar hrollvekjur* (2020), *Skólaslit* (2022) og *Drengurinn með ljáinn* (2022) eftir Evar Þór Benediktsson.

Þótt sögurnar séu ólíkar innbyrðis kalla þær iðulega fram spennu, ótta eða hræðslu hjá lesendum sínum. Þá er algengt að þær fjalli um átök góðs og ills, yfirnáttúruleg fyrirbæri, fallvaltleika tilverunnar, ógn og dulúð. Síðastliðna áratugi hafa sumir barna- og ungmennabókahöfundar auk þess nýtt hrollvekjuna og gotnesku söguna til að skrifa um ýmis viðfangsefni sem áður þóttu tabú, til að mynda kynlíf ungmenna, geðsjúkdóma, fíkn og ofbeldi.⁶ Margir hafa tekið þessum nýju hrollvekjum og gotnesku sögum fagnandi, þar á meðal börn og ungmenni, en aðrir, ekki síst fullorðnir, hafa hins vegar sett spurningarmerki

³ Sjá til dæmis Jessica R. McCort, „Introduction. Why Horror? (Or, The Importance of Being Frightened)“, *Reading in the Dark. Horror in Children's Literature and Culture*, ritstjóri Jessica R. McCort, Jackson: University Press of Mississippi, 2016, bls. 3–36, hér bls. 3–4. Vert er að nefna að Silja Aðalsteinsdóttir hefur fjallað um mismunandi markmið barnabókmennta á ólíkum tímum, einkum með hliðsjón af íslenskum skáldverkum, og kemur þá glögglega í ljós að sögunum hefur gjarnan ýmist verið ætlað að fræða lesendur sína eða skemmta þeim eftir ólíkum tímabilum. Sjá Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780–1979*, Reykjavík: Mál og menning, bls. 25–34. Almenn er nú litið svo á að góð barnabók geri hvort tveggja; það er skemmti lesendum sínum og fræði þá um leið.

⁴ Tekið skal fram að það er vitanlega misjafnt eftir bókum hvert markmið þeirra er; í sumum er megináhersla lögð á skemmtun og afþreyingu í stað fræðslu en í öðrum blandast skemmtunin og fræðslan vel saman.

⁵ Til marks um vinsældir bókaflökkanna má nefna að þeir hafa allir verið kvikmyndaðir.

⁶ Raunar á það ekki aðeins við um hrollvekjur og gotneskar sögur heldur almennt um sögur fyrir börn og ungmenni. Sjá til dæmis Anna Kelsey-Sugg, „Children's books are tackling dark and taboo topics. Morris Gleitzman says that's nothing to be afraid of“, *News*, 20. september 2019, sótt 4. júlí 2023 af <https://www.abc.net.au/news/2019-09-21/tackling-taboo-topics-in-childrens-books-morris-gleitzman/11497552>.

við óhugnaðinn sem ungum lesendum er boðið upp á og jafnvel litíð svo á að ekki sé við hæfi að nota skáldskap til þess að hræða börn og færa þannig um leið mörkin um hvaða lesefni er barnvænt og hvaða lesefni er það ekki.⁷ Meðal bókaflokka sem kallað hafa fram þessi ólíku viðbrögð eru *Goosebumps*-bækur R. L. Stine annars vegar og *Gæsahúðar*-bækur Helga Jónssonar hins vegar. Hér á eftir verður rætt um hrollvekjur fyrir börn með hliðsjón af skrifum Stine og Helga. Einkum verður þó hugað að viðtökum og gagnrýni á hrollvekjubókaflokkana tvo, sameiginlegum þráðum þeirra og hvernig Helgi nýtir sér skrif Stine sem innblástur að eigin verkum. Þá verður sérstakur gaumur gefinn að tilraunum fólks til að banna *Gæsahúðar*-bækur Helga árið 2017 og skoðað hvaða ástæður lágu þar að baki. Að lokum verður velt vöngum yfir hvort tilraunir til bókabanna og ritskoðunar séu réttu lausnirnar til þess að takast á við óhugnað í barna- og ungmennabókum.

Óhugnaður handa börnum

Það er mikilvægt að börn hafi aðgengi að lesefni sem höfðar til þeirra og vekur áhuga því hvort tveggja ýtir undir að þau lesi sér til skemmtunar. Mörg þeirra vilja gjarnan lesa hrollvekjur og upplifa þá spennu, óhugnað og ótta sem slíkar bókmenntir geta vakið.⁸ Ástæðan er kannski sú að varnarleysi er eitt aðalviðfangsefni hryllingssagna fyrir börn en það er tilfinning sem mörg þeirra þekkja. Það er því ekki ólíklegt að þau hafi þörf fyrir að lesa um persónur sem þau geta speglað sig í og fundið þannig fyrir samhljómi og fengið útrás fyrir tilfinningar sínar.⁹ Engan skyldi því undra að lestur barna á hrollvekjum hafi af mörgum verið talinn góður kostur til að hjálpa þeim að kanna eigin geðshræringar og takast á við ótta sinn í öruggum aðstæðum og vinna úr honum, líkt og jafnan er gert í sögunum. Með því móti geti þau ekki aðeins fengið útrás fyrir ákveðnar tilfinningar heldur jafnvel lært hvernig eigi að stjórna líðan sinni og haga sér eftir samfélagslegum viðmiðum.¹⁰ Það merkir þó ekki að rithöfundar geti borið allan

⁷ Jessica R. McCort, „Introduction. Why Horror? (Or, The Importance of Being Frightened)“, bls. 7–8.

⁸ Sjá Kirsten Kowalewski, „Where Are the Scary Books? The Place of Scary Books for Children in School and Children’s Libraries“, *Reading in the Dark. Horror in Children’s Literature and Culture*, ritstjóri Jessica R. McCort, Jackson: University Press of Mississippi, 2016, bls. 219–239, hér bls. 220.

⁹ Sjá Dagný Kristjánsdóttir, „Margur óhrein andinn“, *Tímarit Máls og menningar* 2/2005, bls. 27–41, hér bls. 39 og Keith Oatley, *Such Stuff as Dreams. The Psychology of Fiction*, Oxford: John Wiley & Sons, 2011, bls. 16–17.

¹⁰ Sbr. Patrick Jones, „Nothing to Fear. R. L. Stine and Young Adult Paperback Thrillers“,

þann óhugnað á borð sem þeim dettur í hug heldur er brýnt að þeir fari varlega, vandi til verka og lýsi ekki svo raunsæislegum hryllingi að ungu lesendurnir fái sálrænt áfall og fyllist nýjum ótta. Til að vinna gegn því er gott að tefla húnur á móti óhugnaðinum og hafa farsælan endi á sögunum þar sem aðalpersónunum hefur tekist að sigrast á hinu illa.¹¹ Hinn góði endir þar sem ró kemst á líf persóna og samfélag þeirra eftir átökin er raunar eitt af aðalsmerkjum hrollvekja fyrir börn. Það vita margir ungir lesendur en sú vitneskja kann að draga úr hræðslu þeirra við hrollvekjulesturinn og ýta undir að þeir þori að lesa nýjar bækur innan bókmenntagreinarnnar.¹² Spennufall lesandans getur þannig orðið jákvæður lestrarhvatni sem eflir lestrarlöngun hans.

Ekki eru þó allir fullorðnir á einu máli um að hrollvekjur séu hentugt lesefni fyrir börn og hafa meira að segja lagt sitt af mörkum við að tala slíkar bækur niður, fjarlægja þær úr bókasöfnum og hillum bókabúða eða hreinlega stuðla að því að þær séu settar á bannlista. Hinir sömu eiga það sameiginlegt að vilja vernda börnin og líta jafnan svo á að óhugnaður bókanna geti haft afgerandi neikvæð áhrif á unga lesendur; svo sem vakið ótta þeirra, valdið þeim áfalli eða brenglað raunveruleikaskyn þeirra.¹³ Hegðun af þessu tagi er gott dæmi um tilraun til ritskoðunar því þótt það hugtak hafi jafnan verið notað um ritskoðun hins opinbera þar sem listaverk (jafnt bókmenntir og kvikmyndir) er stöðvað áður en það er gefið út eða gert upptækt eftir útgáfu með aðkomu stofnana, eins og lögreglu og dómstóla, hefur það jafnframt verið notað í víðari skilningi. Í slíkum tilvikum er hugtakið haft um það þegar almenningur eða hagsmunahópar reyna að fá tiltekið efni bannað eða tekið af markaðinum, iðulega vegna þess að þeir telja það vafasamt og líta svo á að það geti skaðað siðferðisvitund einstaklinga eða brotið gegn velsæmi þeirra.¹⁴

Bandaríkjamaðurinn R. L. Stine er gott dæmi um höfund umdeilda bóka sem ekki allir eru sammála um að séu við hæfi barna. Hann er langþekktastur

Collection Management 4/2008, bls. 3–23, hér bls. 5 og Bruno Bettelheim, *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales*, New York: Vintage, 1989, bls. 18–19.

¹¹ Sjá Dagný Kristjánsdóttir, „Margur óhrein andinn“, bls. 39.

¹² Sjá Jessica R. McCort, „Introduction. Why Horror? (Or, The Importance of Being Frightened)“, bls. 12.

¹³ Sjá Michael Howarth, *Under the Bed, Creeping. Psychoanalyzing the Gothic in Children's Literature*, Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2016, bls. 6; Mark I. West, „Censorship“, *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, ritstjóri Peter Hunt, London og New York: Routledge, 1996, bls. 498–507.

¹⁴ Sjá Majorie Heins, *Sex, Sin, and Blasphemy. A Guide to America's Censorship Wars*, New York: The New Press, 1993, bls. 3–4.

fyrir *Goosebumps*-bókaflokkinn sem helgaður er hrollvekjum handa börnum og kom út á árunum 1992–1997. Sögurnar segja frá krökkum í óvæntum aðstæðum, yfirnáttúrulegum fyrirbærum og óhugnaði. Bækurnar eru stuttar, skrifaðar á einföldu máli og prentaðar með stóru letri þannig að þær henta vel bæði reyndum lestrarhestum og óvönum. Undir hatti bókaflöksins voru gefnir út 62 titlar en síðar átti höfundurinn eftir að semja aðrar hrollvekjuseríur undir öðrum yfirheitum. *Goosebumps*-sögurnar urðu fljótt feikivinsælar en Stine fór nokkuð rólega af stað í skrifunum því fyrsta árið komu aðeins út tvær bækur í bókaflöknum. Strax árið eftir, 1993, var hann þó farinn að fjöldaframleiða sögurnar til að anna eftirspurn en það ár komu út tíu bækur í seríunni. Nýjar sögur komu síðan út mánaðarlega frá 1994 til 1997.¹⁵

Allar bækurnar í bókaflöknum eiga það sameiginlegt að vera merktar á forsíðu með yfirheitinu *Goosebumps* og númeri á kilinum en með því móti gátu útgefendur selt og markaðsfært bækurnar sem safngripi. Eins og bókmenntafræðingurinn Perry Nodelman hefur bent á voru lesendur – í allflestum tilfellum börn – þannig gerðir að frábærum neytendum því bækurnar áttu að standa í rétttri röð í bókahillunni og þá mátti ekkert númer vanta.¹⁶ Salan gekk mætavel, raunar svo mjög að fyrir tíma *Harry Potter*-bókanna var Stine söluhæsti barnabókahöfundur í heimi en á síðasta útgáfuári *Goosebumps*-bókafloksins seldust meira en milljón eintök á mánuði.¹⁷ Markaðssetningin náði ekki aðeins yfir útlit bókanna heldur var einnig gerð sjónvarpsþáttaröð í fjórum seríum (1995–1998) eftir sögunum sem var sýnd eftir skóla á besta útsendingartíma.¹⁸ Árið 1998 barst þáttaröðin til Íslands en hún var sýnd á RÚV, í sjónvarpi allra landsmanna, á þriðjudagskvöld-

¹⁵ R. L. Stine skrifaði sögurnar mjög hratt, sumar þeirra á aðeins sex dögum. Sjá Ryan Buxton, „R. L. Stine Explains How He Managed To Publish One ‘Goosepumps’ Book A Month“, *Huffpost*, 23. september 2014, sótt 28. maí 2023 af https://www.huffpost.com/entry/rl-stine-goosebumps_n_5870902.

¹⁶ Sjá Dagný Kristjánsdóttir, „Margur óhreinn andinn“, bls. 37–38. Dagný vitnar í Perry Nodelman, „Den almindelige urhyrlighed. I Gåsehuderens verden“, *På fantasien vinger. Om fantastisk litteratur for børn og unge*, ritstjóri Niels Dalsgaard, Kaupmannahöfn: Høst & søn Forlag, 2002.

¹⁷ Sjá R. Woolf Baldassarro, „Banned Books Awareness. „Goosebumps“ by R. L. Stine“, *Banned Books Awareness and Reading for Knowledge*, 3. október 2011, sótt 30. október 2023 af <https://bbark.deepforestproductions.com/column/2011/10/03/banned-books-awareness-goosebumps-rl-stine/>. Árið 2016 höfðu verið seldar meira en 350 milljónir af bókum Stine, en megnið af þeim eru hrollvekjur ætlaðar börnum og unglingum, sem sýnir vel vinsældir verka hans. Sjá Jessica R. McCort, „Introduction. Why Horror? (Or, The Importance of Being Frightened)“, bls. 9.

¹⁸ Sjá Patrick Jones, „Nothing to Fear. R. L. Stine and Young Adult Paperback Thrillers“, bls. 4.

Dæmi um *Goosebumps*-varning.

um klukkan 18:30; þannig að útsendingartíminn hentaði allri fjölskyldunni.¹⁹ Síðar voru einnig valdar *Goosebumps*-sögur kvikmyndaðar auk þess sem þrjár tölvuleikir, byggðir á bókaflokknum, voru settir á markað. Þá var alls kyns söluvarningur búinn til undir vörumerki bókaseriunnar, til dæmis borðspil, púsluspil, fatnaður, strigaskór, hjálmur, rúmföt, sælgæti, dagatöl og skriffæri. Allt seldist vel enda ungir lesendur bæði æstir í *Goosebumps*-sögurnar og allt dótið sem þeim tilheyrði.²⁰ Haustið 2023 hóf síðan göngu sína ný *Goosebumps*-sjónvarpssería á streymisveitunum Hulu og Disney+ og þótt hún sé ekki eins nákvæm aðlögun á sögum R. L. Stine og fyrri sjónvarpsseríur sýnir hún vel að skáldskapur hans lifir enn góðu framhaldslífi.

Það er kannski ekki síst vegna vinsælda og (hryllilegra) efnistaka sem Stine

¹⁹ Fyrsti þátturinn var sýndur 25. ágúst 1998. Sama dag birtist stutt frétt um þáttaröðina í *Dagblaðinu Vísir* til þess að kynna hana en þar er nefnt að þættirnir byggist á vinsælum bókaflokki þar sem blandist saman horror og húmor. Sjá „Sjónvarpið kl. 18:30. Gæsa-húð“, *Dagblaðið Vísir*, 25. ágúst, 1998, bls. 38.

²⁰ Sjá til dæmis Nicole Tanner, „Thrills, Chills, and Controversy. The Success of R. L. Stine’s *Goosebumps*“, *Dalhousie Journal of Interdisciplinary Management* 6/2010, bls. 2–13, hér bls. 4 og Kirsten Kowalewski, „Where Are the Scary Books? The Place of Scary Books for Children in School and Children’s Libraries“, bls. 230.

hefur verið kallaður Stephen King-höfundur barnanna.²¹ En rétt eins og samlandi sinn kann hann líka að segja góða sögu, viðhalda áhuga lesenda sinna og fullnægja lestrarþörf þeirra með spennandi frásögn.²² Í viðtölum við höfundinn hefur þó komið fram að hann er mjög meðvitaður um að það er tvennt ólíkt að skrifa hrollvekjur fyrir börn og fullorðna. Á einum stað segir hann til að mynda:

Að skrifa óhugnanlegar sögur fyrir börn er allt annað en að skrifa hrollvekjur ætlaðar fullorðnum ... Ég þarf að vanda mig mjög til þess að börn viti að sagan er ekki raunveruleg, að þetta sé fantasía sem geti ekki gerst í raun og veru.²³

Það þarf því ekki að koma á óvart að í skrifunum leggi Stine meiri áherslu á skrímsli og önnur yfirnáttúruleg fyrirbæri en mannlegt ofbeldi. Þá kann það einnig að draga úr hræðslu ungra lesenda að í sögum höfundarins láta aðalpersónurnar, sem líklegast er að ungir lestrarhestar samsami sig við, aldrei lífið.²⁴

Þrátt fyrir yfirlýstan vilja Stine og mikinn lestraráhuga krakka á sögum hans hefur *Goosebumps*-bókaflokkurinn verið umdeildur meðal fullorðinna lesenda í Bandaríkjunum allt frá upphafi. Sumir þeirra hafa að vísu tekið sögunum fagnandi og talið það þeim til tekna að þær hvettu börn, ekki síst stráka, til aukins lesturs.²⁵ Aðrir hafa aftur á móti gagnrýnt sögurnar fyrir að vera of óhugnanlegar; jafnvel nefnt að þær innihaldi satanísk tákni og þemu, svo sem umfjöllun um djöfla, yfirnáttúrulega illsku og galdra, og fyrir vikið talið þær óhollar börnum. Raunar hafa sumir gengið svo langt að halda því fram að sögurnar kunni að vekja upp skaðlega þanka ungra lesenda sinna og geti þannig losað um ofbeldisfulla hegðun þeirra og vanvirðingu í garð annarra.²⁶ Til marks um harða gagnrýni

²¹ Sjá R. Woolf Baldassarro, „Banned Books Awareness. „Goosebumps“ by R. L. Stine“.

²² Sjá Patric Jones, „Nothing to Fear. R. L. Stine and Young Adult Paperback Thrillers“, bls. 4.

²³ Kirsten Kowalewski, „Where Are the Scary Books? The Place of Scary Books for Children in School and Children’s Libraries“, bls. 225. Þýðing mín. Á frummálinu hljómar textinn á þessa leið: „Writing scary stuff for kids is totally the opposite of writing horror for adults . . . I have to be very careful that kids know it’s not real, that it’s a fantasy and can’t happen“.

²⁴ Sjá Nicole Tanner, „Thrills, Chills, and Controversy. The Success of R. L. Stine’s *Goosebumps*“, bls. 3.

²⁵ Sama heimild, bls. 2. Patrick Jones hefur reyndar bent á að stundum séu hrós af þessu tagi vafasöm enda séu þau ekki endilega til þess fallin að fagna sérstaklega skáldskap R. L. Stine heldur til að benda á að börn lesi *allavega eitthvað*. Sjá Patrick Jones, „Nothing to Fear. R. L. Stine and Young Adult Paperback Thrillers“, bls. 4.

²⁶ Sjá Nicole Tanner, „The Thrills, Chills, and Controversy. The Success of R. L. Stine’s

á skrif Stine má einnig nefna að *Goosebumps*-bókaflokkurinn hefur átt fast sæti á bannlista American Library Association (ALA) frá tíunda áratugnum en þangað rata þær hundrað bækur sem oftast er reynt að banna í Bandaríkjunum, á bókasöfnum og í skólum, vegna þess að efni þeirra þykir ósæmilegt og því ekki við hæfi.²⁷ Það hefur verið misjafnt eftir áratugum hvaða sæti á listanum *Goosebumps*-bókaflokkurinn vermir. Hann var í 15. sæti 1990–1999 en 2000–2009 féll hann niður í 94. sæti enda var þá hætt að gefa út nýjar bækur í seríunni og því líklegt að lesturinn á þeim hafi minnkað og gagnrýnin á þær um leið dvínað. Á síðasta áratug, 2010–2019, skaut bókaflokkurinn þó aftur upp listann og hafnaði í 46. sæti en ætla má að á því tímabili hafi kvikmyndirnar *Goosebumps* og *Goosebumps 2*, sem frumsýndar voru 2015 og 2018, ýtt undir sölu og vinsældir bókaflokksins og þar með aukið umtal og áhuga á efni hans að nýju.²⁸

Bókasafnsfræðingar hafa verið í hópi þeirra sem gagnrýnt hafa sögur Stine fyrir að vera of óhugnanlegar fyrir börn. Á sumum skólabókasöfnum í Bandaríkjunum hefur því verið tekin sú ákvörðun að kaupa ekki inn bækur eftir hann en með því að hindra aðgengi að tilteknum bókmenntum getur starfsfólk skólabókasafnanna að einhverju leyti haft áhrif á hvaða bækur nemendur lesa.²⁹ Samkvæmt bókmenntafræðingnum Nicole Tanner hjálpar það ekki *Goosebumps*-bókaflokknum að hann tilheyrir hrollvekjugreininni en margir hafa löngum litið niður á þá bókmenntagrein og talið hana til helberrar afþreyingar.³⁰ Þótt viðhorfið sé vissulega að breytast og hrollvekjan fái sífellt meira vægi telja ýmsir að

Goosebumps“, bls. 3, 5 og 7. Ekki er ólíklegt að sumar ásanirnar séu sprotnar úr kristilegu bandarísku samhengi.

²⁷ Sjá Kirsten Kowalewski, „Where Are the Scary Books?“, bls. 223 og 225 og „Banned and Challenged Books“, *ALA American Library Association*, sótt 15. október af <https://www.ala.org/advocacy/bbooks>. Á listunum er að finna ýmsar gotneskar barnabækur sem vitnar um að það eru ekki aðeins hrollvekjur R. L. Stine sem hafa vakið upp hörð viðbrögð. (Sjá Jessica R. McCort, „Introduction. Why Horror? (Or, The Importance of Being Frightened)“, bls. 7). Það er reyndar afar forvitnilegt að skoða listana gaumgæfilega því þar má meðal annars finna bókmenntir sem teljast til viðurkenndra heimsbókmennta, til að mynda *Mýs og menn* eftir John Steinbeck, *Bjargvetturinn í grasinu* eftir J. D. Salinger, *Saga þernunnar* eftir Margaret Atwood og *Purpuraliturinn* eftir Alice Walker.

²⁸ Um áhrif kvikmyndaálagana á bókasölu hefur bókmenntafræðingurinn Suzanne Keen til að mynda fjallað en eins og hún nefnir eiga kvikmyndaálaganir það til að auka sölu þeirra bóka sem þær byggja á. Sjá Suzanne Keen, *Empathy and the Novel*, Oxford og New York: Oxford University Press, 2007, bls. 103.

²⁹ Sjá Kirsten Kowalewski, „Where Are the Scary Books?“, bls. 223–224. Með vali sínu á bókakosti auðvelda starfsmenn bókasafna að sjálfsögðu einnig aðgengi safnagesta að öðrum bókum sem keyptar eru inn á safnið.

³⁰ Sjá Nicole Tanner, „The Thrills, Chills, and Controversy. The Success of R. L. Stine’s *Goosebumps*“, bls. 2–3.

óhugnanlegar bækur – ekki síst hrollvekjuseríur – séu ruslbókmenntir. Eins og Tanner hefur bent á kunna neikvæð viðhorf í garð bókmenntagreinarnar að lita afstöðu sumra bókasafnsfræðinganna og vegna þess að skólabókasöfnin hafa oft og tíðum mjög lítið fjármagn má vera að þau kaupi ekki inn „rusl“ sem þau vilja helst ekki að börnin lesi, eins og *Goosebumps*-sögurnar.³¹

Gagnrýnin á sögur Stine hefur þó ekki einvörðungu beinst að óhugnaðinum. Einnig hefur verið sett út á þær á fagurfræði- og kennslufræðilegum forsendum; þær séu á einföldu máli og formúlukenndar og fyrir vikið séu fléttan og endirinn fyrirsjáanleg. Lesturinn reyni því hvorki á greiningarhæfni lesandans né effi lesskilning hans. Formúlukennd formgerð einkennir raunar margar vinsælar bókmenntagreinar – til að mynda ástarsöguna og glæpasöguna – en í tilvikum þeirra og *Goosebumps*-bókaflokksins kann hún að vera meginorsök vinsældanna.³² Ástæðan er sú að lesendur vita að hverju þeir ganga við lesturinn og við hverju þeir mega búast en slík þekking getur liðkað fyrir tilflutningi þeirra inn í söguheiminn og hjálpað þeim að samsama sig persónum en rannsóknir hafa sýnt að hvort tveggja getur stuðlað að aukinni lestraránægju.³³ Þá ber einnig að hafa í huga að þótt lesendur, jafnt ungir sem gamlir, sækist í formúlubókmenntir er ekkert sem segir að þeir haldi ævilangri tryggð við ákveðinn bókaflökk eða lesi ekki aðrar gerðir bókmennta. Raunar hefur verið bent á að margir ungir lesendur sem eru sólgirnir í formúlukenndar sögur sæki gjarnan í flóknari bækur síðar á lífsleiðinni.³⁴ Þannig geta formúlusögur kennt börnum að njóta þess að lesa og um leið undirbúið þau undir að verða ólæknandi lestrarhestar ævina á enda.

Þrátt fyrir að *Goosebumps*-bækur R. L. Stine hafi verið afar vinsælar og þýddar á fjölmörg tungumál rötuðu þær seint og illa inn á íslenskan markað. Á árunum 2000–2002 voru að vísu þýddar þrjár bækur úr seríunni en síðan lögðust þýðingarnar í dvala þangað til árið 2015 þegar byrjað var að þýða þær að nýju. Þá voru

³¹ Sjá sama heimild, bls. 2–3 og Kirsten Kowalewski, „Where Are the Scary Books?,“ bls. 223–224. Á þetta hefur Guðný Ásta Ragnarsdóttir einnig bent með hliðsjón af íslensku samfélagi en í meistararitgerð hennar um ritskoðun og bókaönn á grunnskólasöfnum kemur fram að val bókasafnsfræðinga á bókaönni kunni að stjórna af ómeðvitaðri ritskoðun, ekki síst þegar fjármagn er takmarkað. Sjá Guðný Ásta Ragnarsdóttir, *Af hverju má ég ekki lesa þetta? Ritskoðun og bókaönn á grunnskólasöfnum*, óbirt MIS ritgerð í upplýsingarfræði við Háskóla Íslands, október 2022, bls. 38–39.

³² Sjá Nicole Tanner, „The Thrills, Chills, and Controversy: The Success of R. L. Stine’s *Goosebumps*“, bls. 5.

³³ Sbr. Guðrún Steinþórsdóttir, *Raunveruleiki hugans er ævintýri. Um valdar sögur Vigdísar Grímsdóttur, einkenni þeirra og viðtökur*, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2021, bls. 313–345.

³⁴ Sjá Nicole Tanner, „The Thrills, Chills, and Controversy: The Success of R. L. Stine’s *Goosebumps*“, bls. 7.

sögurnar að vísu ekki gefnar út undir yfirheitinu *Gæsaúð* – eins og liggur beint við að þýða titilinn *Goosebumps* – heldur *Hrollur*.³⁵ Ástæðan fyrir því var einföld, hérlendis var rithöfundurinn og útgefandinn Helgi Jónsson búinn að eigna sér titilinn og skrifa undir hatti hans fjölmargar hryllingssögur ætlaðar börnum.

Hinar íslensku Gæsaúðar-bækur

Helgi Jónsson hafði skrifað nokkrar unglingabækur þegar hann sendi frá sér sína fyrstu *Gæsaúðar*-bók árið 1997. Sú nefndist einfaldlega *Gæsaúð* og markaði hún upphafið að bókaflokknum en síðasta bók hans kom út árið 2014. Alls urðu skáldsögurnar 27 talsins, þar af sjö sem ætlaðar eru eldri lesendum þannig að sum árin komu út fleiri en ein saga þótt útgáfa þeirra yrði aldrei mánaðarleg líkt og í tilviki R. L. Stine. Eins og hrollvekja er háttur taka sögur Helga á varnarleysi mannfólksins andspænis ókennilegu andrúmslofti, ógn og hryllingi. Börn og ungmenni eru aðalpersónur bókana en þau lenda í ýmsum hryllilegum hremmingum og þurfa að kljást við alls kyns óþokka jafnt þessa heims og annars: vampírur, drauga, skepnur, geimverur og manneskjur af holdi og blóði. Óhugnaðurinn og spennan tengjast því ýmist yfirnáttúrulegum fyrirbærum eða bláköldum raunveruleika. Sögusviðið er Ísland en það er misjafnt á milli bóka hvort sögurnar gerast í sveit eða í borg og á hvaða tímabili; fortíð, nútíð eða framtíð. Með því að staðsetja sögurnar á landssvæði sem er ungum íslenskum lesendum kunnugt magnar Helgi hryllinginn því í huga sumra lesenda kann ógnin að verða raunverulegri og spennan um leið meiri.³⁶

Ekki er nóg með að grunnhugmyndin að *Gæsaúðar*-bókunum kallist á við fyrrnefndar bækur R. L. Stine heldur er uppbygging þeirra einnig sambærileg. Allar eru þær um 100 blaðsíður, skrifaðar með stóru letri og innihalda marga stutta kafla sem enda gjarnan á krækju (e. *cliffhanger*) sem boðar nýja hættu, viðheldur spennu lesenda og fær þá til að halda lestrinum áfram.³⁷ Þá kallast útlit

³⁵ Á árunum 2015–2018 komu alls út sjö bækur á íslensku í bókaflokknum en þær voru gefnar út af Bókabeitunni. Fyrsta þýðingin var á sögunni sem var kvikmynduð og frumsýnd árið 2015 sem bendir til þess að forlagið hafi séð sér leik á borði og ákveðið að nýta sér vinsældir kvikmyndarinnar til að kveikja áhuga íslenskra barna á lestri bókarinnar. Þegar þetta er skrifað eru allar þýðingarnar uppseldar en þó má enn nálgast eintök á raf-rænu formi; sjá til dæmis vefverslanir Forlagsins og Heimkaups. Fyrstu þrjár bækurnar voru hins vegar gefnar út af Sölku og eru þær merktar með yfirheitinu *Gæsaúð*.

³⁶ Það er algengt að framandgert sögusvið sem byggir á umhverfi sem er lesendum kunnugt geri þeim auðveldara fyrir að tengja verkið eigin raunveruleika. Sbr. Annetta Curtis Klause, „The Lure of Horror“, *School Library Journal* 1997, bls. 38–39, hér bls. 38.

³⁷ Þessi frásagnartækni er vel þekkt ekki síst í skáldskap sem heyrir undir hatt hrollvekja, glæpasagna og trylla. Sjá til dæmis Guðrún Steinþórsdóttir, „Ég myndi helst vilja fá tvær

Íslensku bókanna jafnframt á við útlit þeirra bandarísku. Að frátalinni fyrstu sögunni eru þær allar merktar með yfirheitinu *Gæsihúð* efst á kápunni og undirtitli fyrir neðan auk þess sem þær eru númeraðar og því hægt að líta á þær sem eins konar safngripi.³⁸

Bórkarkápan er það fyrsta sem blasir við lesanda og gefur fyrirheit um söguefnið en hún er einn af þeim hliðartextum (e. *paratext*) sem frásagnarfræðingurinn Gerard Genette taldi að gæti búið til tengingar við aðra texta og mótað skilning lesanda á aðaltextanum.³⁹ *Gæsihúð*-bækur Helga eru iðulega í dimmum litum; oft grænum, svörtum og rauðum tónum; sem undirstrika hryllinginn sem þær

bækur um Eddu á ári alveg lágmark“. Um vinsældir *Eddubóka* Jónínu Leósdóttur, *Timarit Máls og menningar* 4/2021, bls. 78–93, hér bls. 86. Tekið skal fram að *Gæsihúð* fyrir eldri-bækurnar eru flestar um 120 blaðsíður.

³⁸ Eins og fyrr var bent á eru *Goosebumps*-bækur R. L. Stine númeraðar en slík merking ein-skorðast vitaskuld ekki við skáldskap hans því þetta er frægt markaðs- og sölubragð innan bókaþransans. Í því samhengi má til dæmis minnst Disney samsteypunnar sem er þekkt fyrir að númera bókaflökka sem hún sendir frá sér.

³⁹ Sjá Dagný Kristjánsdóttir, „Af texta ertu komin. Um hefð og textatengsl í verkum Svövu Jakobsdóttur“, *Kona með spegil. Svava Jakobsdóttir og verk hennar*, Ármann Jakobsson ritstýrði, Reykjavík: JPV útgáfa, 2005, bls. 101–116, hér bls. 110.

miðla.⁴⁰ Vegna þess að yfirheitið er það sama og á erlendu verkunum er ekki ólíklegt að sumir lesendur beintengi þar á milli og telji að íslensku bækurnar tilheyri sama bókaflokki og þær bandarísku, haldi sem sagt að þær séu bókstaflega þýðingar.⁴¹ Þótt svo sé ekki er hægt að túlka íslensku *Gæsa húðar*-bækurnar sem dæmi um endurritun á bókum Stine í þeim víða skilningi sem þýðingarfræðingurinn André Lefevere leggur í hugtakið. Samkvæmt honum er endurritun „drifkraftur allrar bókmenntaþróunar, allt frá grískum sýnisbókum sem notaðar voru í kennslu á rómverskum höfðingjaheimilum til endurreisnarútgáfna á klassískum textum og nútímaþýðenda sem leitast við „að flytja upprunalega verkið á milli menningarheima““.⁴² Skýrasta dæmið um endurritun er þýðing ákveðins texta yfir á annað tungumál þar sem haldið er mikilli tryggð við upprunaverkið. Þá getur hún einnig falist í endurnýjun á textanum þar sem viðkomandi staðfærir hann og fellir að sínu kerfi og hugmyndum og er þá ljóst að upprunaverkið kann að taka töluverðum breytingum. Að mati Lefevere felst endurritun meðal annars í því að endurritarar aðlagi og hagræði að einhverju leyti upprunatextanum sem þeir vinna með þannig að hann falli að ríkjandi hugmyndafræði og skáldskaparfræðilegum straumum í þeim samfélögum sem þeir sjálfir lifa og hrærast í.⁴³ Með því móti geta endurritarar fundið ákveðna frumvirkni í eigin verkum um leið og þeir nýta sér aðra texta í sköpuninni.

Í *Gæsa húðar*-bókum sínum virðist Helgi einkum tileinka sér formgerð og útlit bóka R. L. Stine á meðan hann skapar nýjan söguþráð og ólíkar sögupersónur.

⁴⁰ Það er misjafnt hverjir eru höfundar bókakápanna á verkum Helga og hvort það er yfir höfuð gefið upp. Á fyrstu þrettán bókunum er kápuhönnunin eftir Sumarliða E. Daðason en á þeim sem eftir koma er hönnuðurinn kallaður Þrándur í Götu, sem gera má ráð fyrir að sé dulnefni, og er þá aðeins í sumum tilvikum nefnt sérstaklega hver sé höfundur teikningar eða ljósmyndar sem prýðir kápana. Meðal þeirra sem eru nefndir á nafn eru Þórey Mjallhvít (*Villi vampíra* (2007)), Kristjana Albertsdóttir (*Týndi drengurinn* (2009)), Yuri Arcurs (*Fangi nr. 5* (2010)), Aromas (*Logandi víti* (2010)) og Guðfinna Berg (*Lilja litla lamb* (2013)).

⁴¹ Í samræðum við nemendur mína í Menntaskólanum í Reykjavík, á vormisseri 2023, kom í ljós að margir þeirra höfðu lesið *Gæsa húðar*-bækur á íslensku og ensku og töldu að um sama bókaflokkinn væri að ræða, íslensku sögurnar væru sem sagt þýðingar. Slíkt viðhorf má einnig finna á umræðuþræði á Bland.is frá árinu 2007; sjá „Bækur fyrir 8 ára stráka“, *Bland*, 5. desember 2007, sótt 8. júní 2023 af <https://bland.is/umraeda/baekur-fyrir-8-ara-straka/8153095/>.

⁴² Alda Björk Valdimarsdóttir, *Jane Austen og ferð lesandans. Skáldkonan í þremur kvænnagreinum samtímans*, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2018, bls. 16. Alda Björk vísar í André Lefevere, *Þýðingar, endurritun og hagræðing bókmenntaarfsins*, þýðandi María Vigdís Kristjánsdóttir, Reykjavík: Þýðingasetur Háskóla Íslands, 2013, bls. 24.

⁴³ Sjá André Lefevere, *Þýðingar, endurritun og hagræðing bókmenntaarfsins*, bls. 31.

Þó eru persónur beggja höfunda á svipuðum aldri og eiga það sameiginlegt að lenda í óhugnanlegum aðstæðum sem þær þurfa að vinna sig út úr. Oft eru börnin og ungmennin fjarri foreldrum sínum eða fá ekki þá athygli og umhyggju sem þeim ber en því eru þau varnarlausari en ella gagnvart grimmdinni sem þau mega þola.⁴⁴ Þannig er grunnurinn að bókaflokkum beggja höfunda áþekkur þótt útfærsla Helga, eða endurritun, sé önnur. Íslensku *Gæsaúðar*-bækurnar eru einnig ólíkar þeim bandarísku að því leyti að Helgi staðsetur þær í eigin heimalandi, vísar gjarnan í íslenska menningu og bókmenntir auk þess sem hann nýtir sér stundum íslenskt landslag og íslenska þjóðtrú til að magna áhrif óhugnaðarins. Þannig segja sumar sögurnar frá skiptum persóna við drauga, útilegumenn, eða jafnvel við hvítabirni, stærðarinnar skepnur sem numið hafa land á Íslandi.⁴⁵

Þótt auðvelt sé að greina sameiginlega þræði á milli íslensku og bandarísku *Gæsaúðar*-bókanna er ekki þar með sagt að Helgi hafi ekki einnig sótt sér innblástur annað, til dæmis í bókmenntir, kvikmyndir og dægurmenningu.⁴⁶ Nokkuð augljóst dæmi um slíkt er upphafið að skáldsögu hans *Fangi nr. 5* sem kom út árið 2010 og var fjórða bókin í *Gæsaúðar*-seríunni sem ætluð er eldri lesendum. Sagan hefst á því að kærustuparið Kristín og Hólmgeir ákveða að gera at í Ester, bestu vinkonu Kristínar. Þau sitja fyrir Ester heima hjá henni, fylgjast með henni taka vörur úr innkaupapokum og hlusta á hana ræða við kærasta sinn í símann en síðan bregður Kristín henni á meðan að Hólmgeir tekur hrekkinn upp á vídeó. Ester verður svo illa við að hún hleypur öskrandi út úr húsinu, verður fyrir bíl og deyr.⁴⁷ Söguþráðurinn kallast nær nákvæmlega á við frægt bandarískt myndband frá árinu 2009 sem gekk eins og eldur í sinu manna á milli enda

⁴⁴ Um byggingu bóka Stine sjá til dæmis Timothy Morris, *You're Only Young Twice. Children's Literature and Film*, University of Illinois Press, 2000, bls. 68–71.

⁴⁵ Sbr. til dæmis verkin *Gæsaúð* 1 (1997), *Blinda stúlkan* (2003) og *Hvítu björninn* (2006).

⁴⁶ Í sögunum er gjarnan vísað í þekktar hrollvekjur eða draugasögur/kvikmyndir og unnið að einhverju leyti með þær í söguþræðinum. Hér má minnast þess að í *Gæsaúð* horfir aðalpersónan á kvikmyndina *Ghost* en síðan segir frá skiptum hennar við drauga og fornum ástum þeirra. Í *Hefndinni* (2012) les móðir aðalpersónu sögunnar *The Shining* eftir Stephen King en sögunni sjálfri svipar öðrum þræði til annars þekktis verks Kings, *Carrie*, sem segir frá ungrri stúlku sem verður fyrir einelti skólafélaga og ákveður að hefna sín og myrða þá sem verstir hafa verið við hana á skólaballi. Þá er ekki útilokað að í skrifum sínum eigi Helgi einnig í samræðu við íslenska unglingsbókahöfunda, til dæmis Þorgrím Þráinsson sem sendi frá sér á fjórða tug bóka fyrir börn og unglinga á sama tíma og hann; sumar með hrollverkjuvafi og um ástir unglinga. Slíka þræði má einnig greina í bókum annarra íslenskra höfunda sem komu út á tíunda áratug síðustu aldar og eftir aldamót en skrif þeirra kunna jafnframt að hafa haft áhrif á Helga, til dæmis skáldskapur Kristínar Steinsdóttur og Kristínar Helgu Gunnarsdóttur.

⁴⁷ Sjá Helgi Jónsson, *Fangi nr. 5*, Tindur Bókaútgáfa, 2010, bls. 9–18.

taldi fólk lengi vel að um raunverulegt dauðsfall væri þar að ræða.⁴⁸ Í myndbandinu eru hlutverk önnur en í skáldsögu Helga því í stað þess að gerendurnir séu kærustupar tekur kvenkynsmeðleigjandi þolandans það upp þegar innbrotsþjófur (sem er í raun nágranni þeirra) bregður ungrri konu sem, rétt eins og Ester, kemur grunlaus heim til sín úr búðinni, talar í síma og gengur frá vörum úr innkaupapokum. Örlög konunnar eru síðan þau hin sömu og sögupersónunnar því skelkuð hleypur hún út af heimili sínu, verður fyrir bíl og „deyr“.

Í kjölfar birtingar hins óhugnanlega myndbands spunnust miklar umræður á netinu hvort það sýndi raunverulegan atburð eður ei. Til að fyrirbyggja allan misskilning setti önnur leikkonan inn á Facebook myndir frá upptökunni og lýsti því yfir að myndbandið hefði verið sviðsett og einungis verið til þess gert að skemmta áhorfendum.⁴⁹ Myndbandið er tæp mínúta að lengd á meðan að kaffi Helga um atvikið – eða endurritunin – er mun ítarlegri. Hann fjallar nákvæmlega um tengsl persóna og bakgrunn auk þess sem hann staðsetur þær í íslensku nútímasamfélagi. Í kjölfar fyrsta kaflans tekur síðan við frásögn af því sem gerist í lífi Kristínar og Hólmgæis eftir dauða Esterar. Þannig verður endurritunin eins og stökkpallur fyrir áframhaldandi spuna höfundar um möguleg örlög þeirra sem óvart verða gerendur í hryllilegum glæp.

Þótt Helgi spinni við aðrar frásagnir og nýti þar með eigið ímyndunarafl er efurtektarvert – og jafnvel undarlegt – að í blaðaviðtölum skuli hann aldrei minnst á erlendar fyrirmyndir að sögum sínum aðspurður hvernig hugmyndin að *Gæsa húðar*-bókunum kom til. Líkindi bókaflöksins við skrif R. L. Stine eru augljós en vegna þess að Helgi virðist taka bandarísku hugmyndina og gera að sinni án þess að geta heimilda eða upplýsa með öðrum hætti um tengsl skrifanna er mögulegt að saka hann um hugmyndastuld, sem er ein tegund ritstuldar eins og Helga Kress og fleiri hafa fjallað um.⁵⁰ Viðtöl frá árunum 2007 og 2010 ýta

⁴⁸ Sjá til dæmis David Mikkelson, „Exhibit B-5. Girl Gets Hit by Car After Prank Goes Wrong“, *Snopes*, 25. nóvember 2010, sótt 30. maí 2023 af <https://www.snopes.com/fact-check/exhibit-b-5/>.

⁴⁹ Sjá Cindy Vela, „On the set of ‘Exhibit B-5’ aka ‘Girl Dies’“, *Facebook*, 6. september 2010, sótt 30. október 2023 af <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.424811197634&type=3>. Athugasemdir við myndirnar vitna um ríkulegar vangaveltur áhorfenda um hvort myndbandið hafi verið leikið eða ekki og það sama á við um ummælin við myndbandið sjálft á *Youtube* sem má nálgast hér: <https://www.youtube.com/watch?v=IP7jUcd44Yg>.

⁵⁰ Í greininni „Meðal annarra orða“ setur Helga Kress fram góða skilgreiningu á hugmyndastuldu en hún hljóðar svo: „*Hugmyndastuldur* er algengasta tegund ritstuldar, en það er þegar hugmynd er tekin frá öðrum án þess að vitnað sé til heimildar. Til þessarar tegundar gæti það einnig talist þegar rannsóknahugmynd eða viðskiptahugmynd, eins og t.a.m. hugmynd að bók eða verki, er tekin frá öðrum.“ (Helga Kress, „Meðal annarra orða.

undir þá túlkun en þar sést hvernig Helgi setur á oddinn að bókaflokkurinn sé alfarið hans hugmynd; hann hafi spröttið upp af tilviljun eða vegna þess að honum hafi þótt vanta spennandi bækur á markaðinn og viljað koma til móts við börn sem læsu lítið.⁵¹

Þegar ég starfaði sem kennari fannst mér vanta bækur fyrir krakka sem lásu annaðhvort lítið eða ekki neitt. Þess vegna ákvað ég að gefa út bækur í kiljuformi, með stóru og aðgengilegu lettri, sem áttu að vera um eitthvað spennandi, helst krassandi. Útgangspunktur bókana er einmitt sá að þær geti ekki gerst í veruleikanum. Það er aðalskilyrðið sem ég set – sagan má ekki geta gerst raunverulega.⁵²

Fátt er skemmtilegra, allt að því notalegra, en að hjúfra sig saman inni í hlýjunni og lesa spennandi bók og láta hrollinn læsast um sig innan frá. Bókstaflega fá gæsa húð. Börn eru alveg sérlega næm og það er heldur ekki til of mikið af hressilegu spennuefni handa þeim. Gæsa húð spratt fram fyrir tilviljun, börnin kunnu að meta hana og vildu meira. Það gladdi mig og hvatti mig til að halda áfram.⁵³

Kenningar Júlíu Kristevu um textatengsla-hugtakið kallast öðrum þræði á við fyrrnefnd skrif Lefevere um endurritun en hún lítur svo á að hver texti sé „byggður upp sem mósaík tilvitnana“ og að hann sé „upptaka og umbreyting annars texta“.⁵⁴ Með orð Kristevu í huga er það í sjálfu sér ekkert athugavert að höfundur verði fyrir áhrifum af skrifum annarra og nýti sér jafnvel hugmyndir þeirra að einhverju marki í eigin ritverkum. Það er þó eitt að vísa í önnur skrif eða nýta þau til að stækka merkingarsvið eigin texta en annað að

Um aðferðafræði og vinnubrögð við ritun ævisögu Halldórs Laxness“, *Óþarfar unnustur og aðrar greinar um íslenskar bókmenntir*, Reykjavík: Bókmennta- og listfræðastofnun, 2009, bls. 339–412, hér bls. 342–343. Tekið skal fram að skilgreining Helgu er fengin úr greininni „Plagiarism. A Misplaced Emphasis“ sem kom út árið 1994 og er eftir vísindafræðinginn Brian Martin). Eins og sést er vel hægt að heimfæra skilgreininguna á gjörð Helga.

⁵¹ Tekið skal fram að hvorki í viðtölunum sem vísað er til í meginmáli né í öðrum viðtölum við Helga sem ég hef lesið er hann spurður beint út í líkindi verka sinna við skáldskap R. L. Stíne.

⁵² Hjálmar Stefán Brynjólfsson, „Gæsa húðarserían er sívinsæl“, *Morgunblaðið* 10. júlí 2007.

⁵³ „Hressileg spenna“, *Morgunblaðið* 5. desember 2010.

⁵⁴ Julia Kristeva, „Orð, tvíröddun og skáldsaga“, Garðar Baldvinsson þýddi, *Spor í bókmenntafræði 20. aldar. Frá Shklocskij til Foucault*, ritstjórar Garðar Baldvinsson, Kristín Birgisdóttir og Kristín Viðarsdóttir, Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 1991, bls. 93–128, hér bls. 97.

taka alfarið hugmyndir annars höfundar og nota þær gagnert til að skapa sér áralangan starfsvettvang eins og Helgi virðist hafa gert. Sem dæmi um mun betri vinnubrögð má nefna að þegar Birgitta Elín Hassell og Marta Hlín Magnúsdóttir sendu frá sér *Rústirnar* (2011), fyrstu *Rökkurhæða*-bókina, spunnu þær út frá skáldsögunni *Börnin í Húmdölum* eftir Jökul Valsson, eftir að hafa fengið leyfi frá honum, og vísuðu auk þess til bókar hans með því að láta kápumyndina á sinni bók kallast á við hans. Þannig skrifuðu þær stöllur sig inn í íslenska hrollvekjuhefð um leið og þær þökkðu helsta brautryðjanda bókmenntageinarinnar hér á landi fyrir innblásturinn.⁵⁵

Þrátt fyrir að Helgi eignist sjálfum sér alfarið hugmyndina að *Gæsa húðar*-bókunum vitna orð hans, úr viðtalsbrotunum hér að framan, um að hann er á svipuðum slóðum og R. L. Stine þegar hann leggur áherslu á að sögurnar þurfi að vera óraunverulegar þannig að ungir lesendur verði ekki of skelkaðir við lesturinn.⁵⁶ Hvorki í bókum hans né Stine eru myndlýsingar en það kann að draga úr hræðslu ungra barna vegna þess að þau neyðast þá til að nota ímyndunarafið til að skapa í huga sér persónur, sögusvið og atburði en með því móti geta þau að einhverju leyti stjórnað því hversu óhugnanlegar ímyndirnar eru.⁵⁷

Helgi nefnir enn fremur að honum hafi hlaupið kapp í kinn við vinsældir sagnanna og hann hafi viljað koma til móts við lesendur sína með fleiri sögum. Þótt íslenski bókamarkaðurinn sé gjörólíkur þeim bandaríska er ljóst að íslensku *Gæsa húðar*-bækurnar eiga vinsældirnar sameiginlegar með bókaflökki R. L. Stine. Þegar íslenskir sölulistar eru skoðaðir kemur glögggt í ljós að bækur Helga hafa slegið í gegn allt frá upphafi en árið 1997 og 1998 rötuðu *Gæsa húðar*-bækur hans á topp tíu lista yfir mest seldu íslensku og þýddu barna- og unglingsbækurnar.⁵⁸ Það er því ekki skrytið að hann hafi viljað halda áfram á svipuðum nótum. Í við-

⁵⁵ Ég þakka Soffíu Auði Birgisdóttur kærlega fyrir að hafa bent mér á þessi textatengsl.

⁵⁶ Þetta á vissulega við um flestar *Gæsa húðar*-bækurnar en þó má nefna að í fyrrnefndri skáldsögu; *Fangi nr. 5*; er ógnin ekki sérlega óraunveruleg enda eru þar ekki nein yfirnáttúrleg fyrirbæri á ferðinni. Frásögnin er harmræn og vitnar um hvernig saklaus hrekkur hverfist í hryllilega martíróð og hvernig nánast heilt samfélag snýst gegn Kristínu, ungru konu, og neitar að hlusta á það sem hún hefur um glæpin að segja. Öðrum þræði mætti í raun tala um að ráðandi hópur samfélagsins í sögunni gaslýsi gerandann sem er ekki síður þolandi aðstæðna en þannig kallast sagan reyndar einnig á við gotneskar bókmenntir því ófótta ungmærin er þar meðal þekktustu minna. Sjá til dæmis Guðni Elísson, „Dauðinn á forsiðunni. *DV* og gotnesk heimssýn. 1“, *Skírnið* vor/2006, bls. 105–132, hér bls. 110–112.

⁵⁷ Á þetta hefur Nicole Tanner bent í umfjöllunni sinni um *Gæsa húðar*-bækur R. L. Stine, sjá grein hennar „The Thrills, Chills, and Controversy. The Success of R.L. Stine’s Goosebumps“, bls. 5.

⁵⁸ Sjá „Bóksölulisti“, *Morgunblaðið* 24. desember 1997, bls. 12 og „Bóksala 14.-20. des.“, *Morgunblaðið* 23. desember 1998, bls. 26.

tali sem tekið var við höfundinn 2009 ræðir hann velgengni verka sinna og segir að alls hafi *Gæsa húðar*-bækurnar selst í um 50.000 eintökum en þær séu þó enn vinsælli á bókasöfnum landsins því þær séu þær teknar að láni um 30.000 sinnum á ári hverju.⁵⁹ 2013 kemur síðan fram á baksiðu bókaáskránni nítjándu *Gæsa húðar*-bókarinnar, *Lilja og litla lamb*, að alls séu 80.000 eintök seld. Þar með beitir Helgi hinna vel þekktu sölutækni að skapa spennu hjá lesendum fyrir tiltekinni skáldsögu með því að nefna hversu vinsælar fyrri bækur í bókaflokknum hafa verið.⁶⁰ Topplistar bókasafna landsins yfir útlán bóka hafa verið aðgengilegir almenningi frá árinu 2013 en þeir vitna jafnframt um vinsældir *Gæsa húðar*-bókanna og styðja því málfutning Helga. Á listunum má nefnilega finna árlega nokkra titla ættaða úr *Gæsa húðar*-bálkinum, allt til ársins 2021 eða sex árum eftir að síðasta *Gæsa húðar*-bókin leit dagsins ljós.⁶¹ Þegar sölutölur og útlánatölur af bókasöfnum eru síðan teknar saman er ekki úr vegi að álykta að Helgi hafi um árabil verið einn vinsælasti barnabóka höfundur Íslands.

Þrátt fyrir að Helgi hafi verið afar afkastamikill höfundur og börn verið yfir sig hrifin af *Gæsa húðar*-bókunum hefur lítið verið skrifað fræðilega um þær. Ástæðan liggur vafalaust fyrst og fremst í því að *Gæsa húðar*-bókaflokkurinn er afþreying sem skilur lítið eftir sig; sögurnar eru formúlukennar, málfar þeirra einfalt og persónusköpunin grunnfærin. Bækurnar einkennast auk þess því miður af hroðvirkni sem snýr jafnt að efnistöfum, máli og stíl en fyrir vikið getur verið

⁵⁹ Sjá Árne Matthíasson, „Tindur er tvítugur“, *Morgunblaðið* 22. desember 2009. Í viðtali tveimur árum fyrr kemur fram að árið 2006 hafi bækurnar verið lánaðar 20.000 sinnum. Sjá Hjálmar Stefán Brynjólfsson, „Gæsa húðarserían er sívinsæl“. Þótt munurinn sé töluverður á milli ára má gera ráð fyrir að fleiri útgefnar *Gæsa húðar*-bækur hafi kallað á fleiri útlán á bókasöfnum. Þá má einnig nefna að í rannsókn sem byggðist á rýnihópum við 10 til 15 ára krakka sem Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands lagði fyrir árið 2006 kom í ljós að börnum og ungmennum fannst skemmtilegast að lesa spennubækur og voru *Gæsa húðar*-bækurnar oft nefndar á nafn. Sjá „Börnum finnst skemmtilegast að lesa spennubækur“, *Morgunblaðið*, 19. október 2006. 2021 birtist síðan viðtali í *Morgunblaðinu* við tvær níu ára stúlkur sem stofnuðu hryllingsbókaklúbb eftir að þær fundu bókina *Gæsa húð* á skólabókasafninu. Það má því gera ráð fyrir að bók Helga hafi ýtt undir lönguna þeirra til að lesa fleiri hrollvekkur. Sjá Kristín Heiða Kristinsdóttir, „Stofnuðu hryllingsbókaklúbb“, *Morgunblaðið*, 8. maí 2021.

⁶⁰ Sjá Helgi Jónsson, *Lilja litla lamb*, Tindur Bókaútgáfa, 2013, bókaáskrá.

⁶¹ Það er misjafnt eftir *Gæsa húðar*-bókunum hvort þær eru flokkaðar sem barna- eða unglíngaefni og því á Helgi jafnan titla á báðum topp 100 listum; 2013–2020. Árið 2013 átti hann 12 bækur á listanum yfir vinsælasta unglíngaefnið en 8 á listanum um vinsælasta barnaefnið. Eftir því sem árin liðu héldust sögur hans frekar inni á listum yfir vinsælasta unglíngaefnið en á árunum 2017–2022 náði engin þeirra inn á topp hundrað listann yfir vinsælasta barnaefnið. Sjá nánar: „Vinsælustu titlarnir“, *Landskerfi bókasafna*, sótt 7. nóvember 2023 af <https://www.landskerfi.is/um-okkur/vinsaelustu-titlarnir/vinsaelustu-titlarnir>.

að gagnrýnendur og fræðimenn hafi talið óþarft að fjalla sérstaklega um verkin. Þá hjálpar það ekki til að sögurnar falla undir hatt hrollvekjunnar en rétt eins og erlendis hefur hún verið meðal þeirra greinabókmennta sem átt hafa erfitt uppdráttar hér á landi.⁶² Til viðbótar er ekki ólíklegt að sú staðreynd að um augljósan hugmyndastuld er að ræða hafi fælt háskólafolk frá því að fjalla um skáldskapinn.

Skortur á fræðilegri umfjöllun um *Gæsa húðar*-bækurnar er góð áminning um að ekki fara alltaf saman vinsældir sagna og skrif um þær. Í þeirri litlu opinberu umfjöllun sem þó er til um bækur Helga er iðulega rætt um vankanta skáldskaparins.⁶³ Nefna má að í ritdómi um fyrstu bókinna, *Gæsa húð* (1997), bendir Sigrún Klara Hannesdóttir á að sagan sé „afskaplega þunn“ og að aðalpersóna verksins, Lilja, breyti stundum um nafn og sé þá kölluð Linda.⁶⁴ Hanna Björg Sigurjónsdóttir og Guðrún Steinþórsdóttir beina sjónum sínum að *Blindu stúlkunni* (2003), sjöundu *Gæsa húðar*-bókinni, í grein um fötlun í barnabókmenntum en þar gagnrýna þær söguna fyrir að byggjast um margt á gömlum og úreltum hugmyndum um fötlun og birtingarmynd hennar. Þær nefna sérstaklega að efnistöð verksins séu „merkileg fyrir þær sakir að sagan kom út árið 2003 þegar mikil vakning hafði orðið í umræðu um blinda einstaklinga, getu þeirra og færni.“⁶⁵

Umfjöllun Sigurðar Ólafssonar í *Börnnum og menningu* frá árinu 2008 er öllu

⁶² Á þetta hefur bókmenntafræðingurinn Úlfhildur Dagsdóttir bent en í umfjöllun um skáldsöguna *Börn in í Húmdölum* (2004) eftir Jökul Valsson segir hún til að mynda: „Tegundabókmenntir svokallaðar eða bókmenntagreinir („genre“) hafa aldrei þótt finn pappír, ekki erlendis og allsekki hérlendis. [...] [P]essar tegundabókmenntir [hafa] átt sérlega erfitt uppdráttar hér á landi og þá sérstaklega þær bókmenntagreinir sem fara yfir á svið hins fantasíska, fantasíur, vísindaskáldsögur og hrollvekjur.“ Sjá Úlfhildur Dagsdóttir, „Börn in í Húmdölum“, *Bókmenntaborgin*, nóvember 2004, sótt 28. maí 2023 af <https://bokmenntaborgin.is/bokmenntavafur/bokmenntaumfjollun/bornin-i-humdolum-0>.

⁶³ Eina undantekningin sem ég hef fundið er ritdómur Sig. Hauks um þriðju *Gæsa húðar*-bókina en þar segir í lokaorðum: „Spennandi? Vissulega, enda enginn viðvaningur sem leikur á lyklorðið. Málið er gott, auðskilið. Sumarliði er frábær teiknari. Allur frágangur vandvirknislega unninn.“ Sjá Sig. Haukur, „Ævintýrin breyta um svip“, *Morgunblaðið*, 22. desember 1999.

⁶⁴ Sigrún Klara Hannesdóttir, „Sögur Helga Jónssonar“, *Morgunblaðið*, 10. desember 1997. Tekið skal fram að Sigrún Klara fjallar um þrjár bækur eftir Helga Jónsson; hinar tvær eru *Sundur og saman* og *Kraftaverkið*; en því er umfjöllunin um hverja bók afar knöpp. Rétt er að geta þess að í endurprentunum á *Gæsa húð* er búið að samræma nafn aðalpersónunnar.

⁶⁵ Sjá Hanna Björg Sigurjónsdóttir og Guðrún Steinþórsdóttir, „Spegill, spegill herm þú mér. Fötlun í barnabókmenntum“, *Fötlun og menning. Íslandssagan í öðru ljósi*, ritstjórnar Hanna Björg Sigurjónsdóttir, Ármann Jakobsson og Kristín Björnsdóttir, Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands og Rannsóknarsetur í fötlunarfræðum, 2013, bls. 189–210, hér bls. 201–202.

veigameiri en kvennanna þriggja því þar tekur hann fyrir þrjár bækur úr smiðju Helga; þar af tvær *Gæsa húðar*-bækur, *Gæsa húð 2* og *Villa vampíru*. Það er skemmst frá því að segja að Sigurður er ekki hrifinn af skrifum Helga. Hann gagnrýnir hann fyrir stírdan söguþráð, að sögupersónur byggist allar á staðalmyndum og að engin þeirra bregðist á raunhæfan hátt við alvarlegum atburðum. Sigurður telur það jafnframt galla á frásögninni að stundum gangi lýsingar á atburðum ekki upp, jafnvel þótt sagan búi yfir yfirnáttúrulegum einkennum. Hann nefnir auk þess að stíllinn á *Gæsa húðar*-sögunum sé fátæklegur og vitni um byrjendabrag enda sé hann einfaldur, stagl áberandi og sömu frasarnir margendurtekni.⁶⁶ Þá bendir Sigurður á að frágangur sé til vansa því sögurnar séu morandi í mál-, stafsetningar- og innsláttarvillum auk þess sem beri á stílbrotum í textanum eins og þegar skipt er óreglulega á milli nútíðar og þátíðar í frásögninni, hástafir notaðir á tilviljanakenndan hátt eða málsgreinar klipptar í sundur á stöðum sem það á ekki við.⁶⁷

Þrátt fyrir að Sigurður fjalli aðeins um tvær *Gæsa húðar*-bækur má að mestu heimfæra gagnrýni hans á bókaflokkinn í heild sinni. Sögurnar verða seint taldar bókmenntaleg afrek og líkast til er þeim heldur alls ekki ætlað að vera það en þannig minna þær um leið á hinar bandarísku *Goosebumps*-bækur. Í greininni „Nothing to Fear“ bendir bókmenntafræðingurinn Patrick Jones á að R. L. Stine beiti engum sérstökum fagurfræðilegum tólum á borð við vísanir, textatengsl og tákn til að dýpka skáldskap sinn heldur virðist markmið hans einungis vera að skemmta lesendum sínum með einföldum texta og spennandi framvindu. Stine hafi enda ekki áhuga á að mennta og fræða lesendur sína því hann sé þeirrar skoðunar að bæði börn og fullorðnir eigi rétt á því að geta lesið bækur sér til afþreyingar án þess að þær hafi tiltekinn boðskap sem eigi að gera þau meðvitaðri

⁶⁶ Sagnfræðingurinn og ljóðskáldið Kristín Svava Tómasdóttir hefur bent á svipuð atriði varðandi unglingsbókina *Nektarmynd* eftir Helga en í ritdómi um bókina tiltekur hún sérstaklega að hann ofstuðli og noti rím óspart. Sjá Kristín Svava Tómasdóttir, „Allir miðaldra karlmenn eiga líkama“, *Druslubækur og doðrantar*, 12. febrúar 2010, sótt 25. júní 2023 af <http://bokvit.blogspot.com/2010/02/allir-mialdra-karlmenn-eiga-likama.html>.

⁶⁷ Sigurður Ólafsson, „Metsöluhöfundur barnanna. Afþreyingarbækur fyrir yngri borgara“, *Börn og menning* 2/2008, bls. 22–23. Sigurður bendir meðal annars á að innsláttarvillur hafi í sumum tilvikum bein áhrif á merkingu sögunnar eins og þegar mamma einnar aðalpersónunnar breytist í ömmu hennar en er síðan orðin að mömmu hennar að nýju í næstu málsgrein. Til viðbótar við opinber skrif um bókaflokkinn hef ég einnig orðið vör við harða gagnrýni á hann í samræðum við bókasafnsfræðinga, kennara og jafnvel fyrrum lesendur bókanna sem muna vel eftir að hafa lesið bækurnar þegar þær voru splunkunýjar.

um mannlegt eðli, samfélagsleg viðmið og félagsleg samskipti.⁶⁸ Þótt hugsanlega megi gera ráð fyrir að hið sama gildi um skáldskap Helga og markmið hans með skrifunum verður það þó að teljast ákveðin vanvirðing í garð lesenda þegar höfundur hefur ekki metnað til þess að láta prófarkalesa texta sinn og vanda betur til verka en raun ber vitni. Í þessu sambandi skiptir máli að Helgi gaf sögur sínar út sjálfur og það er ekki að sjá að hann hafi fengið utanaðkomandi ritstjórn sem hefði mögulega getað bætt bækurnar umtalsvert. Með því að vera sinn eigin útgefandi hefur hann ekki einungis haft meira frelsi til að skrifa ýmislegt vafasamt heldur hefur það einnig auðveldað honum að „fá lánaða“ hugmynd R. L. Stine og hönnunina á bókum hans án þess að ritstjóri eða útgefandi gerði athugasemdir við það.

Þrátt fyrir að sögur Helga hafi verið gagnrýndar fyrir ýmislegt er athyglisvert að enginn fettir sérstaklega fingur út í óhugnaðinn sem skín af sögunum; hvorki þann sem beinist að yfirnátturlegum öflum né raunsæju ofbeldi. Það er að segja allt til ársins 2017 þegar harkalegasta og áhrifamesta gagnrýnin á skrif höfundarins kom fram en hún beindist þá einkum að skáldsögunni *Villi vampíra* sem kom þó út tíu árum fyrr. Ekki er útilokað að ólíkar viðtökur á verkum Helga og R. L. Stine, með tilliti til óhugnaðar, mótist af því að samfélagsgerðin á Íslandi og Bandaríkjunum er gjörólík. Meðal þess sem kann að skipta máli er að kristnin hefur víða sterkari áhrif vestanhafs en hérlendis og að óhugnaður hefur lengi mótað íslenska sagnagerð þannig að hryllingur í sögum handa ungum börnum er hér engin nýjung. Hvað sem ástæðum fyrir ólíkum viðtökum líður er forvitnilegt að skoða að hvaða marki tíminn og menningin á Íslandi mótaði gagnrýnina sem kom fram á skáldskap Helga árið 2017.

Gæsaúð fyrir eldri

Árið 2007 sendi Helgi frá sér skáldverkið *Villi vampíra* sem var fyrsta *Gæsaúðar*-bókin sérstaklega ætluð eldri lesendum.⁶⁹ Sjálfur kynnti hann söguna á baksíðu kápunnar sem fyrstu bókina í nýjum flokki þar sem sögurnar yrðu „lengri og magnaðri á allan hátt – í raun geðveikislega spennandi.“⁷⁰ Helgi klykkir síðan

⁶⁸ Sjá Patrick Jones, „Nothing to Fear. R. L. Stine and Young Adult Paperback Thrillers“, bls. 4–5.

⁶⁹ Með nýrri seríu ætlaðri eldri lesendum fetaði Helgi enn á ný í spor R. L. Stine því 1998 sendi sá bandaríski frá sér fyrstu bókina í glænýjum bókaflökki, *Goosebumps 2000*, sem var ætlað að vera óhugnanlegri en sögurnar í fyrstu *Gæsaúðar*-seríunni. Sjá Nicole Tanner, „Thrills, Chills, and Controversy: The Success of R. L. Stine’s *Goosebumps*“, bls. 10.

⁷⁰ Helgi Jónsson, *Villi vampíra*, Tindur, 2007, baksíða kápu.

út með því að lofa „að lesandinn bókstaflega tryllist af spennu og hræðslu ...“.⁷¹ Lýsingarnar eru prýðilegt dæmi um hliðartexta sem eiga að auka áhuga væntanlegra lesenda á efninu. Hið sama gildir um varnaðarorðin sem blasa líka við á baksíðunni en þar kemur fram að sagan sé „ekki fyrir yngri en 14 ára“.⁷² Slík viðvörðun er einnig í lengra máli á innsíðu bókarinnar en þar segir orðrétt:

Gæsa húð fyrir eldri er ætluð fyrir eldri lesendur en þá sem hafa verið að lesa *Gæsa húðarbækurnar* undanfarin ár. Höfundur mælir með því að lesendahópurinn miðist við 14 ára og eldri, af ástæðum sem skýra sig sjálfar við lesturinn.⁷³

Ári síðar eða 2008 kom út framhald af *Villa vampíru* sem nefnist *Eva engill*. Á kápu þeirrar bókar er svipaður varnaðartexti og á fyrri bókinni nema aldurstakmarkið hefur verið lækkað niður í tólf ára. Sömu sögu er að segja um viðvörðunina á innsíðunni. Næstu fimm ár sendi Helgi síðan frá sér jafnmargar *Gæsa húðar*-bækur til viðbótar ætlaðar eldri lesendum en þær eiga það sameiginlegt að ekki er getið um aldurstakmark á bókarkápuinni þótt varnaðarorðin á innsíðunni séu látin halda sér og er þá áfram miðað við að lesendur séu ekki yngri en tólf ára, líklega til að tryggja stærri lesendahóp.⁷⁴

Í íslenskum lögum er bannað „að sýna börnum undir lögræðisaldri ofbeldis- kvikmyndir og -tölvuleiki, sem og kvikmyndir eða tölvuleiki sem ógna velferð þeirra“⁷⁵ til þess að vernda þau fyrir sálrænum skaða eða því sem getur haft neikvæð mótagandi áhrif á þroska þeirra. Undir slíka miðlun falla annars vegar kvikmyndir eða tölvuleikir þar sem sýndar eru „hvers kyns misþyrmingar eða hrottalegar drápsaðferðir á mönnum og dýrum“ og hins vegar kvikmyndir eða tölvuleikir „þar sem inntak, efnistöð eða siðferðisboðskapur getur vegna orðfæris eða athafna haft alvarleg skaðvænleg áhrif á líkamlegan, andlegan eða siðferðilegan þroska barna, einkum [...] efni sem felur í sér klám.“⁷⁶ Í lögunum segir aftur á móti ekkert um að börn og ungmenni megi ekki lesa hryllilegar bækur þar sem komið er inn á svipuð viðfangsefni og þykja óæskileg í myndmiðlun. Bannmerkingin á *Gæsa húðar*-bókunum fyrir eldri er því vitaskuld ekki komin frá

⁷¹ Sama heimild, sami staður.

⁷² Sama heimild, sami staður.

⁷³ Sama heimild, bls. 6.

⁷⁴ Skáldsögurnar sem um ræðir eru *Dauðir ganga aftur* (2009), *Fangi nr. 5* (2010), *Vísindamaðurinn* (2011), *Hefndin* (2012) og *Martröð 22* (2013).

⁷⁵ „Lög um eftirlit með aðgengi barna að kvikmyndum og tölvuleikjum“, *Alþingi*, 13. júní 2006, sótt 16. júní 2023 af <https://www.althingi.is/altext/132/s/1450.html>.

⁷⁶ Sama heimild.

opinberri stofnun heldur frá Helga sjálfum en gera má ráð fyrir að hún eigi að gegna tvíþættu hlutverki. Annars vegar sé henni ætlað að vara lesendur við óhugnaði og hins vegar gera þá enn spenntari en ella fyrir hinu hryllilega sem leynist á síðum bókanna; því hvað er meira spennandi en það sem er forboðið? Ummæli Helga í viðtali frá árinu 2011 styðja þá túlkun en í því slær hann vissan varnagla um leið og hann gefur til kynna að allur aldur muni lesa „bönnuðu bækurnar“ þrátt fyrir viðvörðunina:

Í bókunum fyrir eldri gerist ýmislegt sem ég vil ekki að yngri lesi. En hvað veit ég? Ég bara skrifa bækurnar! Þú veist hvernig þetta er á myndbanda-leigunum eða í bióhúsunum. Myndir eru bannaðar en samt sjá þær allir.⁷⁷

Líta má á hina nýju undirgrein *Gæsa húðar*-bókanna sem tilraun Helga til að ná til breiðari aldurshóps eða enn fleiri neytenda. Hann lætur ekki uppi að hvaða leyti óhugnaðurinn í bókunum fyrir eldri sé „magnaðri“ en í fyrri sögunum en séu þær bornar saman er ljóst að í nýja undirflokknum er umræðan um kynferðismál opinskárra og djarfari, börn og ungmenni – einkum stúlkur – eru reglulega kyngerð og ofbeldið er enn meira, ekki síst líkamlegt og kynferðislegt ofbeldi. Þá er í sumum sagnanna gerð grein fyrir hrottalegum drápsaðferðum, eins og til dæmis í skáldverkunum *Villi vampíra*, *Eva engill* og *Dauðir ganga aftur*. Persónur bókanna eru auk þess margar hverjar lausar við samliðan með öðrum og bregðast því af kaldlyndi við alvarlegum atvikum, svo sem einelti, morðum, nauðgunum og missi. Sumar aðalpersónur eða vinir þeirra og skólafélagar láta lífið eða eiga jafnvel þátt í að myrða aðra þannig að dauðinn verður enn nálægari lesendum en fyrr; enginn reynist vera óhultur.⁷⁸ Í staðinn fyrir að allt fari vel enda því sumar sögurnar ákaflega illa; börnunum eða ungmennunum tekst ekki að sigrast á hinu óhugnanlega eða öðlast réttlæti nema kannski eftir dauða sinn.

Vegna þess að sögurnar sem tilheyra *Gæsa húð fyrir eldri* eru grófari en þær *Gæsa húðar*-bækur sem ætlaðar eru öllum aldri var viðbúið að Helgi yrði gagnrýndur fyrir skrifin og að einhverjir myndu líta svo á að sögurnar væru alls ekki við hæfi barna. Það gekk sumpart eftir en þó ekki fyrr en árið 2017 þegar háværar umræður um *Gæsa húðar*-bækurnar áttu sér stað á samfélagsmiðlum. Merkilegt er að gagnrýnin beindist ekki sérstaklega að bókaflokknum fyrir eldri lesendur heldur einnig að *Gæsa húðar*-bók ætlaðri öllum aldurshópum sem vitnar kannski um að munurinn á verkunum var ekki í öllum tilvikum eins mikill og höfundur vildi vera láta.

Umræðan hófst þegar móðir setti inn færslu á tiltekinn Facebook-hóp sem

⁷⁷ „Skrítin hljóð í myrkrinu“, *Fréttablaðið*, 30. júlí 2011, bls. 22.

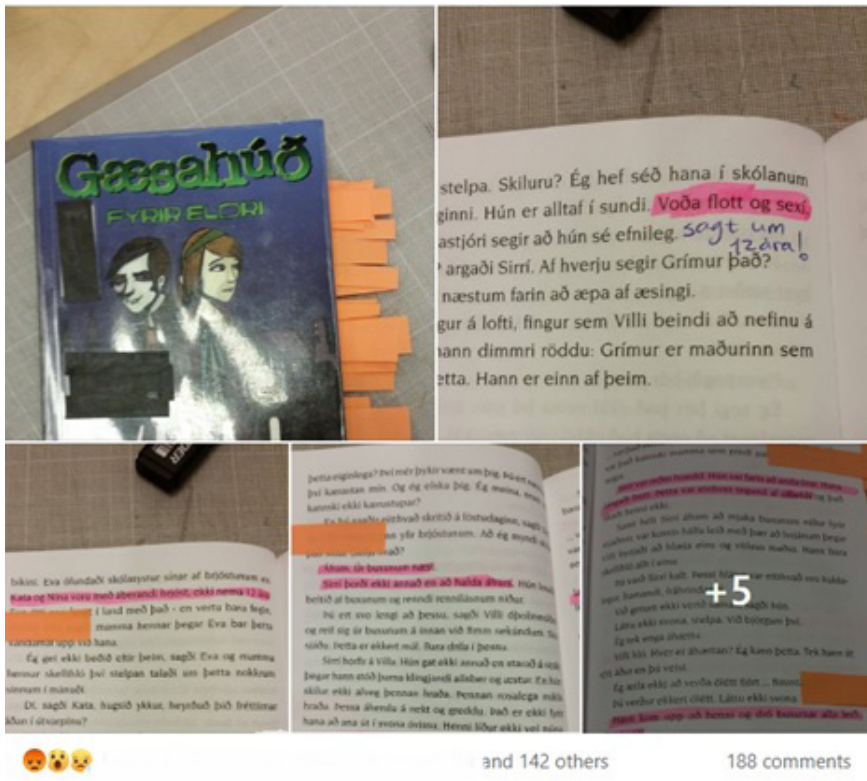
⁷⁸ Í þessu sambandi má til dæmis nefna skáldsögunnar *Villi vampíra*, *Hefndin*, *Martröð 22* og *Vísindamaðurinn*.

telur yfir 9000 meðlimi. Þar kom fram að hún hefði meinað barni sínu að lesa fjórtánda *Gæsa húðar*-bókina, *Týnda drenginn* sem tilheyrir bókaflokknum ætluðum öllum aldurshópum, vegna efnistaka þeirrar sögu en eins og sást á ljósmyndum af síðum bókarinnar sem fylgdu færslunni virðist móðir aðalpersónunnar vinna fyrir sér með vændi.⁷⁹ Innleggið fékk 69 ummæli og 82 viðbrögð, einkum vá- og reiðikalla. Þau sem tóku þátt í umræðunni lýstu gjarnan undrun sinni eða sögðust vera búin að biðja skólana í sínu hverfi að fjarlægja bókina úr hillum skólabókasafnsins og bentu jafnvel móðurinni á að gera slíkt hið sama eða senda kvörtun til skólayfirvalda. Ein kona fagnaði umtalinu sérstaklega en hún sagðist hafa reynt að vekja athygli fólks á bókunum fyrir þremur árum en umræðan aldrei náð að fara á flug. Þótt konan tiltæki ekki sérstaklega hvað henni hefði verið á móti skapi má ætla af samhenginu að það hafi verið ósæmilegar lýsingar tengdar kynlífi og kynferðisofbeldi. Ummæli konunnar eru góður vitnisburður um hversu mikið tími og menning móta viðtökur fólks á skáldskap. Árið 2017 var tímamótaár í baráttunni gegn kynbundnu ofbeldi en þá hófst Metoo-hreyfingin sem fólst í því að konur um allan heim tóku þátt í aðgerðum til að vekja athygli á útbreiðslu kynferðislegs ofbeldis og kröfðust úrbóta í þeim efnum. Ekki er því útilokað að hin hörðu viðbrögð fólksins á umræðuþræðinum markist að einhverju leyti af þeim tíðaranda sem ríkti í samfélaginu; því hafi hreinlega verið nóg boðið af kynferðislegu ofbeldi og áreitni gegn konum og börnum og því viljað hindra aðgengi ungra lesenda að bókinni.

Daginn eftir birtist önnur færsla í sama Facebook-hópi þar sem einstaklingur hafði tekið sig til og lesið skáldsöguna *Villi vampíra* og merkt við lýsingar sem viðkomandi taldi ósæmilegar en þær snérist allar um kynlíf, ofbeldi eða ósiðlegar lýsingar á ungum stúlkum.⁸⁰ Færslunni fylgdu átta myndir af blaðsíðum úr bókinni eða öllu heldur valin sýnisdæmi því eins og sést á myndinni hér að neðan eru tilvikin í sögunni mun fleiri:

⁷⁹ Eftirfarandi tilvitnun er önnur þeirra sem fylgdi færslunni: „Það var ansi margt sem hún gat ekki borgan. Hún hafði ekki haft vinnu í nokkra mánuði og lifði á betli og einhverju sem Sigurbjörn kunnir enga skýringu á. Hann skildi ekki hvers vegna mamma átti svona litla peninga, gat hún ekki unnið eins og aðrir? Mamma þekkti nefnilega svo margt fólk, aðallega karlmenn. Gátu þeir ekki hjálpað henni, lánað henni peninga, gefið henni peninga, til dæmis fyrir mat eða leigu? Þeir voru nú vinir hennar og alltaf að koma í heimsókn í kjallarann á Hverfisgötunni.“ Helgi Jónsson, *Týndi drengurinn*, Tindur bókaútgáfa, 2009, bls. 10.

⁸⁰ Tekið skal fram að annar einstaklingur gerði færsluna opinbera á sinni eigin Facebook-síðu en þaðan var henni deilt rúmlega þúsund sinnum; þeirri færslu hefur nú verið eytt. Skjáskot af færslunni og umfjöllun um hana má nálgast í frétt á *Vísir*. Sjá Jakob Bjarnar, „Þess krafist að Gæsa húðarbækurnar verði fjarlægðar úr bókaútdum“, *Vísir*, 24. mars 2017, sótt 23. október 2023 af <https://www.visir.is/g/2017617840d/thess-krafist-ad-gaesahudarbaekurnar-verdi-fjarlaegdar-ur-bokabudum>.

Meðal atriða sem merkt hefur verið við eru útlitslýsingar á tólf ára stúlkum þar sem tvær eru sagðar vera „með áberandi stór brjóst“⁸¹ og önnur til viðbótar talin „[v]oða flott og sexi“.⁸² Þær lýsingar þóttu þó ekki þær verstu því í sögunni er nauðgun unglingspilts, Villa, á fjórtán ára stúlku, Sirrí, lýst nákvæmlega. Fram kemur að unglingarnir séu staddir á heimili Villa sem vill að Sirrí klæði sig hratt úr fötunum og þau sofi saman. Þrátt fyrir að Sirrí sé hrifin af Villa vill hún ekki stunda með honum kynlíf en sér sig þó knúna til að hlýða honum og klæða sig úr þótt hún finni til ótta, vilji fara heim og sé meðvitund um að „[þ]etta [sé] einhver tegund af ofbeldi“. Það endar með að Villi ræðst á hana, rífur hana úr nærbuxunum, leggst þétt upp að henni og reynir að sannfæra hana um að allar stelpur vilji þetta og hún muni ekki sjá eftir því. Þegar Sirrí ýtir honum frá sér, kyssir hann hana á hálsinn og bitur síðan fast – enda er hann vampíra. Í kjölfarið lítillsvirðir Villi stúlkuna þegar hann segir: „Ég hef séð þær flottari“, bendir því næst á „brjóst [hennar], maga og pjöllu“ og spyr: „Hver hefur áhuga á svona?“

⁸¹ Helgi Jónsson, *Villi vampíra*, bls. 90.

⁸² Sama heimild, bls. 110.

Síri klæðir sig síðan hratt í fötin og hleypur grátandi heim á leið.⁸³ Það skýtur því nokkuð skökku við að stuttu síðar rifjar hún upp atvikið og æsist við það kynferðislega.

Eins og sést á myndinni hér að ofan fékk færslan enn meiri viðbrögð en sú sem kom á undan. Af 144 viðbrögðum tjá 77 reiði sína, 41 gera vá-karl og 23 sýna tár á meðan þrjú láta læk-puttann nægja. 188 ummæli eru við færsluna en í þeim láta margir í ljós hneykslun sína og reiði sem þeir undirstrika með hástöfum, tjáknum og fjölda upphrópunar- og spurningarmerkja. Hin hörðu viðbrögð sýna vel hve mikil áhrif bókmenntatexti getur haft, hann áreitir og lesandinn kemst í geðshræringu vegna hans. Margir létu ekki aðeins nægja að lýsa líðan sinni heldur tóku fram að þeir ætluðu að hafa samband við skólalíbókasöfn, stjórnendur grunnskóla eða umboðsmann barna og létu jafnvel drög að bréfum fylgja ummælum sínum. Þriðja færslan, sem byggði á þeirri sem kom á undan um *Villa vampíru*, var síðar gerð opinber og var henni deilt oftast en þúsund sinnum á Facebook þar sem viðbrögðin voru sambærileg og í upphafi. Í kjölfarið barst bókabúðum einnig fjöldi áskorana um að hætta að selja *Gæsa-húðar*-bækurnar.⁸⁴

Umræðan sem skapaðist og aðgerðirnar sem hún kom af stað sýna vel hve mikill samhugur getur myndast á milli ókunnugs fólks á samfélagsmiðlum þegar það deilir sömu skoðunum eða finnur sig innan ákveðins hóps af fólki. Það er þó ekkert nýtt að fólk reyni að beita sér fyrir því að banna eða fjarlægja barnabækur sem þykja innihalda kynferðislega djarft efni sem það telur ekki hafa börnum. Samkvæmt heimasíðu American Library Association er það raunar algengasta ástæðan fyrir bókabannstíraunum þeirra sem vilja vernda börn fyrir óþægilegum hugmyndum eða upplýsingum.⁸⁵ Tilraunir til að banna bækur hafa oft tekist að einhverju marki en þær geta þó snúist í höndunum á fólki. Bönnuðu bækurnar kunna nefnilega að verða enn meira lokkandi þegar ekki má lesa þær

⁸³ Sama heimild, bls. 55–59.

⁸⁴ Sjá Jakob Bjarnar, „Þess krafist að Gæsa-húðarbækurnar verði fjarlægðar úr bókabúðum“. Einum þræði minna viðtökurnar á hvernig margt fullorðið fólk brást við hasarblöðum, sem innihéldu glæpa- og hryllingsmyndasögur, sem rötuðu inn á íslenskan markað frá Bandaríkjunum eftir lok seinni heimstyrjaldar. Blöðin voru gagnrýnd fyrir ofbeldisfullt inntak, nekt og kynlíf en rétt eins og Kristín Svava Tómasdóttir hefur bent á fengust þau fyrst í almennum bókabúðum en voru tekin úr umferð og innflutningi á þeim hætt eftir neikvæð viðbrögð frá almenningi. Eftir það voru blöðin flutt inn eftir öðrum leiðum og þau seld í fornbókaverslunum. Sjá Kristín Svava Tómasdóttir, *Stund klámsins. Klám á Íslandi á tímum kynlífsbhyllingarinnar*, Reykjavík: Sögufélag, 2018, bls. 115.

⁸⁵ „Banned Books Q&A“, *ALA American Library Association*, sótt 21. júní 2023 af <https://www.ala.org/advocacy/bbooks/banned-books-qa>.

og því má vera að ungir lesendur leggi meira á sig til að nálgast þær en aðrar bækur.⁸⁶ Þá ber einnig að hafa í huga að oft leysast málin af sjálfu sér því þegar nýjar og spennandi bækur koma fram á markaðinn vilja þær gömlu úreldast og gleymast.

Hinar stafrænu aðgerðir vegna *Gæsa húðar*-bókanna höfðu þó víðtæk áhrif og atburðarásin varð hröð. Fjölmíðlar fjölluðu fljótt um málið, þar á meðal *Stundin* sem náði sambandi við Helga og spurðist fyrir um afstöðu hans. Helgi greindi frá því að hann hefði aldrei fyrr verið gagnrýndur fyrir *Villa vampíru* og lagði áherslu á að *Gæsa húðar*-sögurnar væru óraunverulegar og ættu því ekki að geta gerst í þeim heimi sem við köllum raunverulegan:

Þessar *Gæsa húðar*-bækur voru skrifaðar fyrir þennan aldur og það komu nokkrar bækur út sem fjölluðu um ýmiss konar efni. Það var allskonar, það má kalla það óhugnað. En það var tekið fram á sínum tíma, líka fyrir yngri, að í rauninni væru þetta óraunverulegar bækur. Þetta væru spennusögur sem voru flestar óraunverulegar. Ein var geimvísindasaga. Þær voru óraunverulegar og áttu í raun ekki að geta gerst í raunveruleikanum. En fyrst og fremst voru þetta óraunverulegar sögur, spennusögur. En það er ekki hægt að taka fyrir það að einhver bók hafi farið yfir strikið. Ég get ekki neitað því.⁸⁷

Eins og sést á málflutningi Helga reynir hann að draga fram að sögurnar séu óraunverulegar þótt hann nefni líka að *flestar* þeirra séu það; sem sagt ekki allar. Í *Villa vampíru* felst óraunveruleikinn einkum í því að vampírir ganga lausar á Akureyri, ráðast á manneskjur og nærast á blóði þeirra. Kynferðislega ofbeldið í sögunni er hins vegar ekki óraunsætt og því gengur óraunveruleika-röksemdarfærslan vart upp til að verja lýsingar á því. Í viðtalinu bendir Helgi á að bókin sé sérstaklega ætluð ungmennum á gagnfræðiskólaaldri en ekki yngri lesendum þótt hann viðurkenni líka að flestir lesi upp fyrir sig. Þá segist Helgi taka gagnrýnina alvarlega þannig að þótt hann fari sumpart í vörn bregst hann um leið nokkuð vel við athugasemdunum.

⁸⁶ Í bókinni *Stund klámsins* má lesa um tilraunir héraendis á sjötta áratug síðustu aldar til að banna þýðingu á skáldsögunni *Söngurinn um roðastein* (1956) eftir Agnar Mykle því efni sögunnar þótti afar bersögult og ekki við hæfi barna og ungmenna. Þótt komið hafi verið í veg fyrir útgáfu á þýðingu verksins gengu valdir þýddir kaflar á milli unglina. Sjá Kristín Svava Tómasdóttir, *Stund klámsins. Klám á Íslandi á tímum kynlífsþyrlingarinnar*, bls. 116–117.

⁸⁷ Áslaug Karen Jóhannsdóttir, „Nauðgunaratíði í barnabók vekur athygli: „Ekki við hæfi barna,“ segir höfundurinn“, *Stundin*, 23. mars 2017, sótt 25. október 2023 af <https://heimildin.is/frett/vekja-athygli-naudgunaratridi-i-barnabok/>.

Morgunblaðið fjallaði einnig um málið og þar fékk Helgi aftur færi á að verja skrif sín en í fréttinni segir:

„Þessi lýsing á kynferðisofbeldinu er frá sjónarhorni fórnarlambins. Hún á að vekja samúð hjá lesandanum og sýna að þetta er rangt. Ef það hefur ekki tekist þá hefur höfundur mistekist,“ segir Helgi Jónsson höfundur *Villa vampíru*.

Í seinni bókinni, *Evu engill*, verða makleg málagjöld, að sögn Helga. Lesendur verði að lesa báðar bækur til að ná heildarmyndinni af allri sögunni.

Hann segir þessar bækur ekki hafnar yfir gagnrýni eins og öll skáldverk. Auðvitað megi deila um orðfærið enda sé bókinn skrifuð fyrir tíu árum. Hann tekur fram að eins og með öll skáldverk þá hafi fólk skoðanir á þeim en vill árétta að með skrifunum reynir hann ekki að réttlæta kynferðisofbeldi.⁸⁸

Helgi nefnir sérstaklega að vert sé að lesa framhaldsbókina, *Evu engil*, til að fá heildarmyndina af sögunni um *Villa vampíru* en í lok þeirrar sögu er Villi, nauðgarrinn, drepinn af föður þolandans. Það sem Helgi tekur þó ekki fram er að í þeirri sögu er einnig að finna kynlíflýsingar sem snúa meðal annars að ungum kvenpersónum; þannig að sumir gætu jafnframt talið bókina vafasama ungum lesendum á sömu forsendum og fyrri söguna.

Orð Helga máttu sín reyndar lítils því daginn eftir bárust þau tíðindi á fréttamiðlinum *Nútímanum* að vegna umræðunnar um *Villa vampíru* hefðu skólar á höfuðborgarsvæðinu, þar á meðal Hagaskóli, Langholtsskóli, Salaskóli og Áslandsskóli, tekið bókina úr umferð á sínum bókasöfnum eða það yrði gert um leið og hún skilaði sér úr útláni. Þá kom einnig fram í fréttinni að á Bæjarbókasafni Ölfuss væri búið að taka allar *Gæsa húðar*-bækurnar úr umferð til skoðunar en afskráðum bókum yrði hent.⁸⁹ Samkvæmt vefsíðunni Leiti eru nú aðeins þrjár *Gæsa húðar*-bækur eftir á safninu þannig að ætla má að afskráningin hafi verið töluverð.⁹⁰

⁸⁸ „Deilt um kynferðisofbeldi í unglingsbók“, *Morgunblaðið*, 23. mars 2017, sótt 25. júní 2023 af https://www.mbl.is/frettir/innlent/2017/03/23/deilt_um_kynferdisofbeldi_i_unglingabok/.

⁸⁹ „Villi Vampíra tekin úr hillum á skólabókasöfnum, eitt safn tekur allar *Gæsa húðar*-bækurnar úr umferð“, *Nútíminn*, 24. mars 2017, sótt 25. júní 2023 af <https://www.nutiminn.is/frettir/villi-vampira-tekin-ur-hillum-a-skolabokasofnum-eitt-safn-tekur-allar-gaesahudarbaekurnar-ur-umferd/>.

⁹⁰ „Helgi Jónsson“, *Leitir: Bæjarbókasafn Ölfuss*, sótt 25. júní 2023 af <https://olfus.leitir.is/>

Fáeinum dögum síðar birtist síðan frétt í *Morgunblaðinu* þess efnis að Bókaútgáfan Tindur, sem er í eigu Helga, hefði sent vörustjóra bókaúðarinnar Eymundsson tölvupóst og innkallað allar *Gæsa húðar*-bækurnar.⁹¹ Þar með lauk sigurgöngu þessa vinsæla bókaflokks með nokkuð snörpum hætti. Ekki er útilokað að ákvörðun Helga hafi markast af fjárhagslegum sjónarmiðum útgefandans; hann hafi allt í senn viljað sýna að hann tæki gagnrýnina alvarlega, reyna að setja punktinn aftan við óþægilega umræðu og forðast áframhaldandi gagnrýni. *Gæsa húðar*-bækurnar fást ekki lengur í bókaúðum né á bókamörkuðum. Þá hefur heimasíða bókaútgáfunnar verið tekin niður þótt hún sé enn starfandi.

Lokaorð: Að vernda eða ekki vernda börnin

Opinber umræða um tilraunir til bókabanna er sjaldgæf á Íslandi og því er *Gæsa húðar*-málið einkar athyglisvert.⁹² Þrátt fyrir að hinar íslensku og bandarísku *Gæsa húðar*-bækur hafi verið gagnrýndar af fullorðnum lesendum eru forsendur aðfinnslanna ólíkar. Bækur Helga hafa ekki verið gagnrýndar fyrir að miðla óraunverulegum óhugnaði heldur vegna þess að í sögunum má finna grófar lýsingar og víða er skrifað á óvandaðan hátt um alvarleg og viðkvæm málefni eins og kynferðislegt ofbeldi.⁹³ Í hinni miklu umræðu sem skapaðist er merkilegt að skáldsagan *Villi vampíra* varð eins og samnefniari fyrir allar *Gæsa húðar*-bækur

discovery/search?query=any,contains,Helgi%20j%C3%B3nsson&tab=MyLibrary&search_scope=01061_MYLIB&vid=354ILC_ALM:01061&facet=topic,include,Barnab%C3%B3kmenntir%20(sk%C3%A1ldverk)&offset=30&came_from=pagination_3_4.

⁹¹ „Útgefandi vill *Gæsa húð* úr hillum“, *Morgunblaðið*, 27. mars 2017, sótt 25. júní 2023 af https://www.mbl.is/frettir/innlent/2017/03/27/utgefandi_vill_gaesahud_ur_hillum_2/.

⁹² Sjá til dæmis Guðný Ásta Ragnarsdóttir, *Af hverju má ég ekki lesa þetta? Rítskóðun og bókaþönn á grunnskólasjöfnunum*, bls. 37. Í þessu samhengi má þó minnast líflegrar umræðu frá árinu 2007 sem fjallaði um hvort réttlæt看legt hefði verið að endurútgefa vísnaþókina *Tú lítur negraþrákar* með teikningum Muggs (Guðmundar Thorsteinssonar) það sama ár en bókin kom fyrst út 1922. Mannfræðingurinn Kristín Loftsdóttir hefur fjallað gaumgæfilega um umræðuna sem skapaðist í kjölfar endurútgáfunnar en eins og hún bendir á gagnrýndu sumir þókina fyrir kynþáttafordóma og töldu að ekki hefði átt að endurútgáfa hana á meðan að aðrir vörðu endurútgáfuna. Sjá Kristín Loftsdóttir, „Endurútgáfa *Negraþrákanna*. Söguleg sérstaða Íslands, þjóðernishyggja og kynþáttafordómar“, *Ritid* 1/2013, bls. 101–124. Ekki er ólíklegt að *Tú lítur negraþrákar* hafi átt sér fleiri málsvara en *Gæsa húðar*-sögur Helga Jónssonar vegna þess að vísurnar voru myndlýstar af frægum og viðurkenndum listamanni.

⁹³ Eða eins og rithöfundurinn Eiríkur Örn Norðdahl orðaði það á bloggi sínu: „Helgi Jónsson er löngu alræmdur fyrir smekkleysi í þókum sínum, sem flestar eru ætlaðar börnum og unglíngum. Þar ríkir talsvert „hispursleysi“ í kynferðismálum og skrifað er um viðkvæm efni einsog við ritvélina sítt skrautskrifandi fill í postulínsbúð í boxhönskum.“ Eiríkur Örn Norðdahl, „Untitled“, *Fjallabaksleiðin*, 24. mars 2017, sótt 1. júlí 2023 af <https://www.norddahl.org/post/untitled-282>.

Helga en lítið sem ekkert fór fyrir umræðu um aðrar sögur úr bókaflokknum þótt í þeim megi finna ýmsar óþægilegar lýsingar sem sumir kynnu að setja spurningamerki við.⁹⁴ Það bendir hugsanlega til þess að ákveðið ábyrgðarleysi hafi komið upp innan hópsins sem vildi banna *Villa vampíru*; margir hafi treyst á að bókasafnsverðir, bóksalar eða skólastjórnendur myndu sjá um að fara yfir aðrar bækur Helga og taka þær úr umferð sem ekki væru við hæfi barna í stað þess að hafa sjálfir frumkvæði að því að lesa hinar bækurnar líka. Samkvæmt fréttatflutningi brugðust stjórnendur bókabúða þó misvel við beiðnum um að fjarlægja *Gæsa húðar*-bækurnar úr bókahillum fyrr en Helgi sjálfur innkallaði þær.⁹⁵ Þá var það aðeins eitt bókasafn, samkvæmt opinberri umfjöllun, sem fór markvisst í gegnum *Gæsa húðar*-bækurnar og grisjaði fleiri bækur úr bókaflokknum en *Villa vampíru* þótt ekki sé útilokað að það hafi verið gert á fleiri bókasöfnum.⁹⁶ Afskráning eða ritskoðun af því tagi er reyndar ekki óalgeng því bókasöfn – ekki síst skólasöfn – hafa ekki ótakmarkað pláss og þurfa því stundum að hreinsa burtu bækur til að geta tekið inn nýjar sem falla mögulega betur að safngestum. Í því skyni er ekki óeðlilegt að valið sé að henda bókum sem innihalda úreltar hugmyndir eða meiðandi skilaboð.⁹⁷

Ritskoðun á barnabókmenntum er raunar vel þekkt og getur farið fram á ýmsum stigum skáldverks, jafnvel áður en það kemur út. Þannig geta ritstjóri eða útgefandi gert þá kröfu að höfundur eyði út tiltekinni umfjöllun eða breyti henni áður en sagan er prentuð. Í sumum tilvikum hefur bókum einnig verið breytt

⁹⁴ Til dæmis má nefna að í skáldsögunni *Dauðir ganga aftur* er sagt frá kvenkynsráðnaudgara sem nauðgar vinnumönnum sínum og lætur eiginmann sinn síðan drepa þá ef þeir hlýða henni ekki í einu og öllu en í sögunni verður aðalpersónan Stebbi, fimmtán ára, fyrir ofbeldi hjónanna sem leiðir til dauða hans.

⁹⁵ Sjá Jakob Bjarnar, „Þess krafist að *Gæsa húðar* bækurnar verði fjarlægðar úr bókabúðum“.

⁹⁶ Vert er að benda á að í viðtali við Pálínu Magnúsdóttur, forstöðumann Borgarbókasafnsins, í tilefni *Gæsa húðar*-umræðunnar, kemur fram að það sé undir bókaforðum komið hvaða bækur séu í bókahillum bókasafnanna en alla jafna sé mest allt keypt inn af íslensku efni. Þá nefnir hún að innan bókasafnsins sé fólk almennt illa við ritskoðun og segir: „Og ef fyrirkipaniir um slíkt koma erlendis frá þá setjum við hælana niður. Okkur er illa við slíkar fyrirkipaniir. Þumalputtareglan er sú að fólk ætti að geta nálgast bækur til að geta myndað sér sína eigin skoðun“. Fram kemur jafnframt að ekki standi til að taka *Gæsa húðar*-bækurnar úr hillum bókasafnsins. Sjá Jakob Bjarnar, „Höfundur vill láta fjarlægja *Gæsa húðar* bækur sínar úr bókabúðum“, *Vísir*, 27. mars 2017, sótt 30. september 2023 af <https://www.visir.is/g/2017345105d/hofundurinn-vill-lata-fjarlaegja-gaesahudarbaekur-sinar-ur-bokabudum>.

⁹⁷ Guðný Ásta Ragnarsdóttir, *Af hverju má ég ekki lesa þetta? Ritskoðun og bókaönn á grunnskóla-söfnum*, bls. 39. Rétt eins og Guðný Ásta bendir á í meistaritgerð sinni er ritskoðun af þessu tagi gjarnan ómeðvituð hjá bókasafnsfræðingum og því ekki beinlínis hægt að saka þá um að beita henni. Sjá sami staður.

þegar þær eru endurprentaðar, til dæmis með því að fella út ummæli eða eyða myndum sem þykja óviðeigandi.⁹⁸ Þá geta hinir fullorðnu – meðal annars foreldrar, afar og ömmur, kennarar og bókasafnsverðir – einnig stýrt að einhverju leyti hvaða bækur börn fá að lesa og jafnvel geta þeir sjálfir ritskoðað sögurnar í eigin upplestri ef textinn er þeim á móti skapi.⁹⁹ Þegar kemur síðan að því að reyna að banna útgefnar bækur ætlaðar börnum eða taka þær af markaði er algengast að foreldrar og forráðamenn fari þar fremst í flokki og eigi það sameiginlegt að vilja vernda afkvæmi sín fyrir skaðlegu efni; rétt eins og *Gesahúðar*-umræðan sýndi svo vel fram á.¹⁰⁰

Í greininni „Censorship“ fjallar Mark I. West um bókabönn og bendir á að í gegnum sögu barnabókmennta hafi fólkið sem reynt hefur að ritskoða barnabækur, og jafnvel banna þær, átt sameiginlega rómantíska hugmynd um vald bóka. Það trúir, eða lætur að minnsta kosti í það skína, að bækur hafi svo mikil áhrif á hugmyndir og hegðun barna að hinir fullorðnu þurfi að grandskoða hvert orð sem börnin lesa. West nefnir enn fremur að vegna þess að fylgjendur ritskoðunar séu svo einhuga í skoðunum sínum hafni þeir um leið þeim hugmyndum að börn eigi að fá tækifæri til að lesa alls kyns bækur og að þeim sé treystandi til að draga eigin ályktanir á því hvaða lesefni er við hæfi og hvað ekki. West leggur jafnframt áherslu á að þótt fólk sem vilji ritskoða barnabækur kunni að sýna skort á umburðarlyndi finnist því sjálfu að það sé að vernda sakleysi barnanna og vinna að hag samfélagsins.¹⁰¹ Slíkur velvilji kann þó að verða til þess að viðkomendur gerist ómeðvitað þroskaþjófar; það er verndi börnin of mikið. Bókabönn snúast enda einum þræði um mörk; hvaða lesefni er bodlegt börnum og hvað ekki. Eins og íslenska *Gesahúðar*-umræðan vitnar um voru það kynferðislegu lýsingarnar sem gerðu útslagið árið 2017. En hvað má þá segja um aðrar sögur sem taka á kynferðislegu ofbeldi með öðrum hætti og hafa jafnvel verið kenndar í grunn- og framhaldsskólum um árabíl?¹⁰² Á að banna þær á

⁹⁸ Sjá Mark I. West, „Censorship“, bls. 498. Nýlegt dæmi eru skáldsögur Roland Dahl sem hafa í nýjum endurútgáfum verið ritskoðaðar.

⁹⁹ Þetta kannast án efa flestir við sem lesið hafa sögur fyrir börn en það er þó misjafnt hversu langt fólk er tilbúið að ganga í slíkri ritskoðun og hvort það beiti sér fyrir henni opinberlega.

¹⁰⁰ „Banned Books Q&A“, *ALA American Library Association*.

¹⁰¹ Sjá Mark I. West, „Censorship“, bls. 506–507.

¹⁰² Það skal tekið fram að ég veit til þess að framhaldsskólakennarar hafa hætt að kenna bókmenntir sem innihalda lýsingar á kynferðislegu ofbeldi eftir að hafa fengið kvartanir frá nemendum og foreldrum; til að mynda skáldsögurnar *Sjálfstætt fólk* og *Salka Valka* eftir Halldór Laxness, og smásögurnar „Sunnudagskvöld til mánudagsmorguns“ eftir Ástu Sigurðardóttur og „Í draumi manns“ eftir Svövu Jakobsdóttur. Þá hef ég orðið vör við

skólabókasöfnum og í kennslustofum vegna viðfangsefnisins eða ekki? Og hverjir eru það sem eiga að dæma um hvaða bækur eru hentugt lesefni fyrir börn?

Spurningum af þessu tagi er ekki auðsvarað enda þarf að meta hverja bók fyrir sig og hafa í huga hvernig hún talar inn í tiltekinn tíma, menningu og samfélag. Barnabókum er gjarnan líkt við glugga og spegil. Í glugganum geta börnin kynnst reynslu sem er handan við reynsluheim þeirra en í speglinum geta þau skoðað sögupersónur sem svipar til þeirra sjálfra.¹⁰³ Þó að líta megi þannig á barnabækur sem mikilvæg uppeldistól má ekki gleyma því að oft er þeim fyrst og fremst ætlað að skemmta lesendum sínum en ekki endilega fræða þá um heiminn og sig sjálfa. Rétt eins og fullorðnir hafa mörg börn þörf fyrir að lesa skáldskap til að hvíla sig á umheiminum um stund og upplifa tilteknar tilfinningar sem skáldskapur getur miðlað; eins og spennu, hræðslu eða kátínu. Mikilvægt er að kynda undir lestraráhuga barna með því að leyfa þeim að velja sjálfum hvaða bækur þau vilja lesa. Ef þau kjósa að lesa bókmenntir sem kunna að orka tvímælis er það síðan í verkahring hinna fullorðnu að ræða við þau um sögurnar.¹⁰⁴ Með rökræðu um skáldskap má nefnilega þjálfa börn í gagnrýnni hugsun og ýta þannig undir að þau læri sjálf að meta hvað er vel gert í hverri sögu, til dæmis með tilliti til persónusköpunar, söguþráðar og söguefnis, og hvaða hugmyndir og skoðanir stangast á við ríkjandi samfélagsleg viðmið og hver ekki. Þannig geta bækur sem innihalda staðalmyndir og úreltar hugmyndir til að mynda orðið góður grundvöllur mikilvægra umræðna um siðferðisleg málefni sem lúta jafnt að fólki, samfélagi og menningu.

Vinsældir *Gæsaúðar*-bóka Helga Jónssonar hafa dalað mjög síðustu ár; kannski ekki síst vegna þess að með hverju árinu sem líður hafa komið út fleiri hrollvekjur fyrir börn sem tala betur inn í samtímann og höfða þar af leiðandi frekar til yngri lesenda.¹⁰⁵ Það breytir þó ekki því að draga má ýmsan lærdóm

umræðu á Facebook þar sem hópur foreldra veltir fyrir sér hvort rétt sé að kenna ungl-ingum *Korku sögu* Vilborgar Davíðsdóttur. Það eru því ekki aðeins afþreyingarbókmenntir fyrir börn sem eiga undir högg að sækja í samtímanum. Ég vinn nú að rannsókn á ta-búum innan skólastofunnar með tilliti til bókmenntakennslu þar sem þessi atriði eru sérstaklega könnuð.

¹⁰³ Sjá Hanna Björg Sigurjónsdóttir og Guðrún Steinþórsdóttir, „Spegill, spegill herm þú mér. Fötlun í barnabókmenntum“, bls. 190.

¹⁰⁴ Sjá til dæmis Barbara Martin Palmer, Rose Marie Codling og Linda B. Gambrell, „In their own words. What elementary students have to say about motivation to read“, *The Reading Teacher* 2/1994, bls. 176–178, hér bls. 177.

¹⁰⁵ Í þessu samhengi má til dæmis minnast skrifa Gerðar Kristnýjar, Hildar Knútsdóttur, Birgittu Elínar Hassell og Mörtu Hlínar Magnúsdóttur, Ragnhildar Hólmgæirdóttur, Ævars Þórs Benediktssonar, Þórarins Leifssonar og Eiríks Arnar Norðdahl. Þá eru

af viðtökusögu *Gæsaúðar*-bókanna. Fyrir það fyrsta vitnar hún vel um að börn hafa þörf fyrir að lesa um hrylling og óhugnað og því er nauðsynlegt að veita þeim aðgang að slíkum bókmenntum. Þá er hún hressandi áminning fyrir hina fullorðnu – ekki síst foreldra, kennara og bókasafnsverði – um að fylgjast betur með lestri barna og taka ríkari þátt í lestri þeirra með því að ræða við þau um efni bókanna sem þau lesa. Síðast en ekki síst er hún mikilvæg hvatning fyrir rit höfunda að vanda sig við að skrifa bækur fyrir börn og virða þau sem lesendur því þegar allt kemur til alls eru þau „bestu dómarnir um hvað gengur og hvað gengur ekki“.¹⁰⁶

ÚTDRÁTTUR

Sögur handa börnum hafa löngum innihaldið óhugnað en það var þó ekki fyrr en á tíunda áratug síðustu aldar sem byrjað var að markaðssetja hrylling sérstaklega fyrir börn og ungmenni. Síðan þá hefur bókmenntageinin vaxið og dafnað vel. Þótt margir hafi tekið þessum nýju hrollvekjum fagnandi, þar á meðal ungir lesendur, hafa aðrir, einkum fullorðnir, sett spurningarmerki við óhugnaðinn og jafnvel litið svo á að ekki sé við hæfi að nota skáldskap til þess að hræða börn. Meðal bókaflokka sem kallað hafa fram þessi ólíku viðbrögð eru *Goosebumps*-bækur (1992–1997) R. L. Stine og *Gæsaúðar*-bækur (1997–2014) Helga Jónssonar. Í greininni er fjallað um viðtökur og gagnrýni á hrollvekjubókaflukkana tvo, sameiginlega þræði þeirra og hvernig Helgi nýtir sér skrif Stine sem innblástur að eigin verkum. Þá er sérstaklega rætt um tilraunir fólks til að banna *Gæsaúðar*-bækur Helga árið 2017 og í því skyni skoðað hvaða ástæður lágu þar að baki. Að lokum er velt vöngum yfir hvort tilraunir til bókabanna og ritskoðunar séu réttu

ónefndar allar þær þýðingar á hrollvekjum og gotneskum sögum sem komið hafa fram á sjónarsviðið síðustu þrjá áratugi.

¹⁰⁶ Beina tilvitnunin er fengin frá Dagnýju Kristjánsdóttur bókmenntafræðingi sem lét orðin falla á útlagsviðtali þar sem hún ræddi um ritskoðun barnabókmennta en eins og kom glögglega fram í þættinum er hún á móti slíku atferli. Í frétt um viðtalið segir orðrétt: „Börn eru bestu dómarnir um það hvað gengur og hvað gengur ekki,“ segir Dagný. Hún segir börn afdráttarlaus í skoðunum sínum og ekki nenna að hlusta á eða lesa bækur sem höfði ekki til þeirra. „Þau segja bara: Ég nenni ekki að hlusta á þetta, ef þeim leiðist bókin eða efnið höfðar ekki til þeirra.““ Sjá Júlía Aradóttir, „Leyfið Dahl bara að vera barn síns tíma“, *Ríkisútlagsvið*, 22. febrúar 2023, sótt 1. júlí 2023 af <https://www.ruv.is/frettir/menning-og-daegurmál/2023-02-22-leyfid-dahl-bara-ad-vera-barn-sins-tima>.

Þessi grein er hluti af verkefninu Ímyndunaraflíð (221478-1801) sem stutt er af Starfslaunaþjóði sjálfstætt starfandi fræðimanna. Ég þakka ritstjórnunum Auði Aðalsteinsdóttur og Soffiu Auði Birgisdóttur, ritrýnum og Kolfinnu Jónatansdóttur fyrir góðar og gagnlegar ábendingar við ritun greinarinnar. Auði Stefánsdóttur færi ég þakkir fyrir ríkulegar samræður um hrollvekjur í gegnum árin, henni er greinin tileinkuð.

lausnirnar til þess að takast á við óhugnað í barna- og ungmennabókum.

Lykilorð: viðtökufraeði, gagnrýni, ritskoðun, bókabann, *Gæsaúðar*-bækur, R. L. Stine, Helgi Jónsson, hrollvekjur, barnabókmenntir

ABSTRACT

Suitable for Children? On the Reception and Criticism of R. L. Stine's *Goosebumps* Books and Helgi Jónsson's *Goosebumps* Books.

Stories for children have long incorporated elements of horror, but it wasn't until the 1990s that horror literature began to be specifically marketed for children and young adults. Since then, the literary genre has flourished. While many have embraced these new horror stories, including young readers, others, particularly adults, have questioned the appropriateness of using fiction to evoke fear in children. Among the book series that have elicited varied reactions are R. L. Stine's *Goosebumps* books (1992–1997) and Helgi Jónsson's *Goosebumps* books (1997–2014). This article explores the reception and criticism of these two horror book series, examining their common themes and how Jónsson draws inspiration from Stine's writing in creating his own works. Additionally, the discussion covers the attempts to ban Jónsson's *Goosebumps* books in 2017, examining the reasons behind such efforts. Ultimately, the article speculates on whether banning books and censorship are suitable solutions for addressing horror in children's and young adult's literature.

Keywords: reader response studies, criticism, censorship, book banning, *Goosebumps* book series, R. L. Stine, Helgi Jónsson, horror stories, children's literature

GUÐRÚN STEINÞÓRSDÓTTIR

Aðjunkt við Deild faggreinakennslu

Menntavísindasviði Háskóla Íslands

gudrunst@hi.is

